

2099

Lygi uetū pē gļēg

IMH

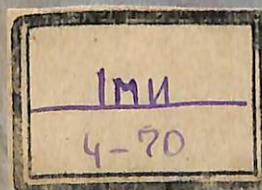
4-70

Ֆ. ԿՈՆՍԱՆՏԻՆՈՎ.

ԻԴԵԱՆԵՐԻ ԴԵՐԸ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԶ

Գաղափարս բյու՛ն՝ կարկացիւմ մար բախւա՛լ եկեմիզմի
նխմունքների ամբիոնների ղեկավարների Համաժողովը հրահանգ
կորիզակցու բյանք

302

ԳԱԳԱԿԱՆՆԵ ԳՐԱԳՆՆՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԳՈՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԳՁՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ ● 1940

01 JUL 2008

1MN

4-70

uv

Ֆ. ԿՈՆՍՏԱՆՏԻՆՈՎ

ԻԴԵԱՆԵՐԻ ԴԵՐԸ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԶ

Դասախոսություն՝ կարգացված մաթեմատիկական-լեզվական հիմունքների ամբիոնների
դեկավարների Համալսարանական խորհրդակցությամբ

2.

23 MAY 2013

2099

1685
40

Ф. КОНСТАНТИНОВ

РОЛЬ ИДЕЙ В ОБЩЕСТВЕННОМ
РАЗВИТИИГосударственное издательство политической литературы
Ереван ● 1940

Մարքսիստական գրականության մեջ միշտ զգալի տեղ է գրավել այն թեման, թե հասարակական զարգացման մեջ ինչ դեր ունեն իդեաները, ինչ դեր ունի գիտակցությունը, ինչ դեր ունի առաջավոր թեորիան: Բուլճերիկների կուսակցությունը կազմավորվել ու կոմպլեկ է թշնամիների դեմ մղած պայքարում, վորոնք նսեմացնում էին բանվորական շարժման մեջ առաջավոր գիտակցության դերը: Ներկայումս առաջավոր իդեաների, առաջավոր թեորիայի դերի հարցը մի շարք հանգամանքների շնորհիվ առանձնապես ակտուալ բնույթ է ստացել:

Մեր յերկրում հիմնականում կառուցված է սոցիալիստական հասարակությունը: Խորհրդային Միությունը թևակոխել է զարգացման մի նոր շրջան—անդասակարգ սոցիալիստական հասարակության կառուցումն ավարտելու և սոցիալիզմից աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու շրջանը: Այս պայմաններում վճռական նշանակություն ստացավ աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության դործը, մարդկանց,—կոմունիստական հասարակություն կառուցողների,—գիտակցության մեջ կապիտալիզմի մնացուկների հաղթահարումը:

Համկ(բ) XVIII համագումարում խորհրդային կառավարության գլուխ ընկ. Մոլոտովն իր զեկուցման մեջ ասում էր.

«Մեր հասարակության հետագա վերելքի և լիակատար ծաղկման համար մեզ մոտ այնքան նախադրյալներ, այնքան հնարավորություններ են ստեղծվել, վոր այժմ մեզ մոտ գլխավորն է կոմունիստարար-գիտակից վերաբերմունք ցուցաբերելն իր աշխատանքին և, մանավանդ, խորհրդային ինտելիգենցիայի աճած կազրերին զաղախարականորեն դաստիարակելու մեր բուլճերիկյան աշխատանքի հաջողակությունը:

Հասել է ժամանակը, յերբ առաջ են քաշվում դաստիարակչական բնույթ կրող խնդիրները, աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության խնդիրները: Տվյալ պահին կոմունիստական դաստիարակության կատարած դերի այդպիսի գնահատումը բնավ չի նվազեցնում մեր այն պարտականությունը,

վորի մասին խոսեց ընկեր Ստալինը՝ ամեն տեսակ անակնկալների հանդեպ ժողովուրդը մորիլիզացիոն պատրաստության վիճակում պահելու մեր պարտականությունը: Ընդհակառակը, կոմունիստական կարելի չե անվանել միայն այնպիսի դատարարակություններ, վորը կրարձրացնի մեր մորիլիզացիոն պատրաստությունը և մեր բոլոր ընդունակությունները՝ անձնվեր պայքարի ու նորանոր մարտերի յեղնելու հանուն կոմունիզմի հաղթանակի»¹:

Զարգացման գիտակից, պլանաչափ բնույթը նոր հասարակական ֆորմացիայի—սոցիալիզմի սպեցիֆիկ գծերից, առանձնահատկություններից մեկն է, ի հակադրություն կապիտալիզմի:

Կապիտալիզմը, վորպես հասարակական—տնտեսական կարգ, առաջանում է ապրանքային հարաբերությունների տարերային զարգացման հետևանքով: Կապիտալիզմը, իրեն արտադրության սպեցիֆիկ—պատմական յեղանակ, իրեն վերարտադրում է տարերայնորեն՝ տնտեսական ուժերի կույր խաղի հետևանքով, կապիտալիզմի պայմաններում տիրապետող կոնկուրենցիայի, բոլորի դեմ բոլորի պայքարելու հետևանքով: Արտադրության անարխիան—այդ կապիտալիզմի որենքն է, այդ նրա տարերքն է: Մարդկանց ստեղծած արտադրողական ուժերը, արտադրական հարաբերությունները ստրկացրին իրենց ստեղծողներին, կապիտալիստական հասարակության մեջ դրանք այդ ստեղծողների վրա իշխում են վորպես արտաքին տարերային ուժեր: Ընդհակառակը, սոցիալիզմը՝ այդ մի այնպիսի հասարակակարգ է, վորտեղ մարդիկ վոչ միայն յուրաքանչյուրն առանձին, այլև ամբողջ ժողովուրդը, գիտակցաբար գործում են՝ նախորդ գրված նպատակի համաձայն: Գիտականորեն հիմնավորված այդ նպատակներն ու խնդիրներն ուղղություն են տալիս խորհրդային մարդկանց, վորպես միասնական ամբողջական կոլեկտիվի, գործողություններին: Սոցիալիզմի պայմաններում առաջավոր գիտակցությունը դերն ստանում է վիթխարի, յերբեմն վճռական նշանակություն:

Բայց այս, իհարկե, չի նշանակում, թե Մարքսի բացահայտած որենքը,—որենք հասարակական կեցության և հասարակա-

¹ Մոլոտով, ՆՍՄԺ Ժողովրդական տնտեսության զարգացման յերբորդ հրահանգներ: Ձեկուցում և յեղբարակման խոսք Համկ(ր)Կ XVIII համագումարում, հայ. հրատ., եջ 87—88:

կան գիտակցություն վոխհարաբերության մասին,—սոցիալիզմի որով իրր թե դադարում է գործելուց: Վո՛չ, այդ որենքն իր ամբողջ ուժն ու նշանակությունը պահպանում է նաև նոր, կոմունիստական ֆորմացիայի համար: Այս որենքի հիման վրա միայն կարելի չե ըմբռնել այն բացասական դերը, վոր մեր հասարակական կյանքում խաղում են մարդկանց գիտակցության մեջ յեղած՝ կապիտալիզմի մնացուկները—հին սոցիոթությունները, ընտելությունները, տրադիցիաները, նախապաշարմունքները, վաղեմի, հնացած իդեոլոգիաների, ինչպիսին է կրոնը և այլն, մնացորդները: Հասարակական զարգացման որենքների հիման վրա միայն, վոր առաջինը Մարքսն ու Ենգելսն են հայտագործել, կարելի չե հասկանալ այն կաղմակերպչական, մորիլիզացիոն և վերափոխիչ նշանակությունը, վոր մեր զարգացման մեջ ունեն մարքսիզմ—լենինիզմի առաջավոր իդեաները, առաջավոր գիտակցությունը, առաջավոր թեորիան:

Մեր թեորիական և մանկավարժական պրակտիկան վերջին տարիներում վորոչ չափով թերազնահատել, անտեսել է հասարակական զարգացման մեջ իդեաների դերի, գիտակցության դերի պրոբլեմը: Դեպի տնտեսական մատերիալիզմը կատարած այս գլորումը կապված էր Պոկրովսկու այսպես կոչված դպրոցի ազդեցության հետ, հանդիսանում էր հին բուրժուական, մենչևիկյան, բուխարինյան «թեորիկների» արձագանք, վորոնք ջախջախվեցին կուսակցության կողմից, վորոնց մնացորդները վորոչ կենսունակություն եյին հանդես բերում առանձին «թեորետիկներին» գլխում:

Դատախոսություններից մեկի ժամանակ տրվեց մի այսպիսի հարց. «Ինչո՞վ բացատրել այն, վոր կապիտալիզմը, իրեն սոցիալ—տնտեսական կարգ, վաղուց է իրեն վերադրել, սպառել կապիտալիզմին հատուկ հակասություններն աննախընթաց սրություն են հասել: 1929—1932 թ.թ. կրիդիսի մոմենտին գործադուրկների թիվը հասավ քառասուն միլիոն մարդու. կապիտալիզմը, վորը քայքայում է արտադրողական ուժերը, կուլտուրայի մեծագույն գանձարանները, ժողովուրդներին զցում է ամենաարյունահեղ պատերազմների հորձանքի մեջ, և չնայած կապիտալիզմի փտածության այս բոլոր ցուցանիշներին, ինչո՞ւ նա դեռ գոյություն ունի, ինչո՞ւ մինչև այժմ նա չի վոչնչացվել յերկրագնդի հինգ վեցերորդ մասում»:

Պարզ է, վոր կապիտալիզմի մեն—միայն տնտեսական վերլու-

ծուխյունը բաժանեց չէ՝ այդ հարցին պատասխանելու համար։ Առանց հաշվի առնելու վերնաշենքերի դերը, —ամենից առաջ բուրժուական պետական մեքենայի, —վորպես մասսաներին ճշմարիտ և ստրկացնելու գործիքի դերը, առանց հաշվի առնելու բուրժուական իդեոլոգիայի դերը, վորը թունավորում է աշխատավորներին գիտակցությունը, առանց հաշվի առնելու բուրժուազիայի արբանյակներին — սոցիալ-դեմոկրատներին — պառակտողական գործունեությունը, — առանց հաշվի առնելու այս բոլոր ֆակտորները չի կարելի այս հարցին պատասխան տալ։

Ինչո՞ւ կապիտալիզմը, չնայած իր ամբողջ փտածությանը, բանվոր դասակարգի կողմից դեռևս տապալված չէ իՍՀՄ սահմաններից դուրս։

ՀամԿ(բ)Կ XVIII համագումարում ընկեր Ստալինն ասում էր.

«Գլխավորը, վորին առանձնատես ձգտում են բոլոր յերկրներին բուրժուազիան և նրա ռեֆորմիստական պոչուկները, — այդ այն է, վորպեսզի բանվոր դասակարգի մեջ արմատահան անեն հավատը՝ դեպի իր ուժերը, նրա հաղթանակի հնարավորության և անխուսափելիության հավատը և դրանով իսկ հավերժացնեն կապիտալիստական ստրկությունը։ Վորովհետև բուրժուազիան գիտե, վոր յեթե կապիտալիզմը դեռևս չի տապալվել և նա դեռևս չարունակում է գոյություն ունենալ, ապա նա այդ բանը պարտական է վո՛չ թե իր լավ հատկություններին, այլ նրան, վոր պրոլետարիատը դեռևս բավարար չափով հավատ չունի իր հաղթանակի հնարավորության նկատմամբ։ Չի կարելի ասել, թե բուրժուազիայի ջանքերն այդ ուղղությամբ մնացել են միանգամայն անհաջող։ Հարկավոր է խոստովանել, վոր բուրժուազիային և բանվոր դասակարգի մեջ յեղած նրա գործակալներին վորոշ չափով հաջողվել է բանվոր դասակարգի հոգին թունավորել կասկածանքի և թերահավատության թույնով»¹։

Կապիտալիզմի հակասությունները, անհանդուրժելի ճնշումը կապիտալիստական յերկրների բանվոր դասակարգին ավելի ու ավելի կմղեն դեպի սոցիալիստական հեղափոխություն ուղին։ իՍՀՄ մեջ սոցիալիզմի հաղթանակի փաստն ավելի ու ավելի կհեղափոխականացնի կապիտալիստական յերկրների բանվոր դասակարգի գիտակցությունը, կամրապնդի նրա հավատը դեպի իր ուժերը։ Բայց մասսաների հեղափոխական գիտակցության աճու-

մը տարերային պրոցես չէ։ Պրոլետարիատի ավանգարդի — կոմունիստական կուսակցությունների գործունեությունը՝ բանվորական մասսաների սոցիալիստական գիտակցության ձևավորումը, բուրժուական ռեակցիոն իդեոլոգիայի դեմ պայքարելը, մասսաներին բուրժուական ռեֆորմիստական իդեաների իշխանություն տալից ազատելը — այս ամենը բուրժուազիայի վրա պրոլետարիատի հաղթության անհրաժեշտ պայմաններն են։ Մարքսիստական-լենինյան թեորիան է միայն, վոր տալիս է կողմնորոշվելու ուժ և ամբողջ աշխարհում բանվոր դասակարգի հաղթանակի հավատ։

Այս ամենը վկայում է այն մասին, վոր հասարակական զարգացման մեջ իդեաների դերի, գիտակցության դերի հարցն այժմ առաջ է քաշվում իբրև մի կարևորագույն պրոբլեմ, վորն ունի թեորետիկական և գործնական հրատապ հետաքրքրություն։

Հասարակական զարգացման մեջ իդեաների, գիտակցության դերի հարցի լուսարանման ժամանակ միշտ հարկ է նկատի ունենալ յերկու հակառակորդների, վորոնց դեմ մղած պայքարում ծնվեց և զարգացավ հասարակական զարգացման որենքների մասին մարքսիստական-լենինյան գիտությունը։

Իյուլիսի հակառակորդ է հանդիսանում նախ և առաջ մեր հին թնամին — իդեալիզմը, վորը յենում է այն բանից, թե իդեաներն են հանդիսանում պատմական զարգացման վճռական ու վորոշող ուժը, թե իդեաները — դեմիուրգ են, պատմական պրոցեսն ստեղծողներ։ Պատմական մատերիալիզմը կազմվել է այդ իդեալիստական ուղղության դեմ մղվող պայքարում։ Մարքսի և Էնգելսի հիմնական աշխատություններն ուղղված են այդ թնամու դեմ։

Բայց մենք չպետք է մոռանանք նաև մի այլ հակառակորդի մասին, վորի դեմ մղած պայքարում զարգացել է պատմության մեր ըմբռնումը — յես նկատի ունեմ տնտեսական մատերիալիզմը։ Այս յերկրորդ հակառակորդի մասին յերբեմն մոռանում են, մինչդեռ բոլշևիզմը կազմավորվել է զարգացել է վոչ միայն իդեալիզմի, այլև Էկոնոմիստների, մենչևիկների վուլգար տնտեսական մատերիալիզմի դեմ մղած պայքարում, կապիտալիզմից սոցիալիզմին ավտոմատիկ կերպով անցնելու վուլգար թեորիայի դեմ մղած պայքարում (արտադրողական ուժերի՝ մենչևիկյան թեորիան, կապիտալիզմը խաղաղ կերպով սոցիալիզմի մեջ վերածելու ոպորտունիստական թեորիան, ինքնահոսի ոպորտունիստական բուրժուական թեորիան և այլն)։

¹ Ստալին, Հաշվառու դեկուցում կուսակցության XVIII համագումարում ՀամԿ(բ)Կ ԿԿ աշխատանքի մասին, հայ. հրատ., էջ 73—74։

Այս կապակցութեամբ հարկ և նշել, վոր բոլշևիզմի հիմնադիրները—Լենինն ու Ստալինն իրենց աշխատութեանն ընթացքում զգալի տեղ եյին հատկացնում հասարակական զարգացման վերաբերյալ, կեղծմարտական ըմբռնման դեմ, բանտարկական շարժման մեջ տարերայնութեան թեորիայի դեմ պայքարելու, կապիտալիզմը խաղաղ կերպով սոցիալիզմի վերածելու թեորիայի դեմ պայքարելու հարցին։ Լենինին և Ստալինին և պատկանում հասարակական զարգացման մեջ առաջավոր իդեաների, առաջավոր հասարակական թեորիայի դերի հարցի բազմակողմանի մշակման, հիմնավորման համաշխարհային-պատմական ծառայութեանը։

I

Հասարակական զարգացման մեջ գիտակցութեան դերի վերաբերմամբ իդեալիստական հայացքը փոքր-ինչ նայել և դրա հետ մեկտեղ կլասիկորեն պարզ ձևով արտահայտել և Ռուստոն իր՝ «Մարդկանց միջև անհավասարութեան ծագման և հիմունքների մասին» գրքի հետևյալ տողերում։ Նա գրում էր. «Նա, ով առաջինը ցանկապատեց մի հողակտոր և համարձակվեց ասել «այս ինձ է պատկանում» և դրանով մարդիկ, վորոնք բաժանաճափ հիմար եյին, վոր հավատային դրան, քաղաքացիական հասարակութեան խեղճական հիմնադիրն էր»։ Մարդկային ցեղը վորքան հանցագործութեաններէ, պատերազմներից, սպանութեաններից, վորքան աղետներից ու սարսափներից կիրկեր նա, ով դուրս քաշելով ցցերը և փոսերը լցնելով, իր մերձավորներին կգոչեր, ասելով. «Այնքան լավ է մի լսեք այդ խաբեբային, դուք կորած եք, յետեւ ընդունակ եք մոռանալու, վոր յերկրային արդարեւները պատկանում են բոլորին, իսկ հողը՝ վոչվորի»։

Այս տեսակետից համաշխարհային պատմութեան ամբողջ ընթացքը միանգամայն այլ կլիներ, քան այն, վորն իրականում տեղի ունեցավ, յետեւ շատ տարիներ առաջ յերևան գար մի ակնառն վոր մարդ, վորը մարդկանց մատնանշեր այն կորստարեր հետևանքները, վոր առաջացնում է մասնավոր սեփականութեանը։ Այս տեսակետը բացասում է պատմական որինաչափութեանը. այս տեսակետից հասարակական զարգացման ընթացքը, պատմութեան ընթացքը պատահականութեանների, սխալների և մոլորութեանների մի քառն է։ Այստեղ դեռևս բուն գիտական հայացք չկա պատմութեան վրա։

Ռուսսոյից բերված դատողութեանը յեկնում եր այն ընդհանուր, այն ժամանակ տիրապետող պատկերացումից, թե բանականութեանը, կարծիքների, իդեաներն են կառավարում աշխարհը։ Այդ կարծիքին եյին նաև Փրանսական մատերիալիստները և հետագայում սոցիալիստ-ուստպիստները, այդ թվում նաև Ռուս նարոդնիկները։

Հասարակական զարգացումը բարդ, բազմակողմանի պրոցես է։ Յերբ մենք ուսումնասիրում ենք անցյալի պատմական դեպքերը, ապա աչքի յե ընկնում այն, վոր բոլոր առաջել կամ պակաս նշանակալից պատմական դեպքերին նախորդում կամ ուղեկցում են իդեաների պայքարը, կարծիքների պայքարը, աշխարհայացքների պայքարը։ Պատմաբաններին, իդեալիստ-սոցիալոգներին թվում է, թե իդեաների այդ պայքարը հենց պատմական զարգացման իսկական շարժիչ, վորոշիչ ուժն է։

Յերբ հին աշխարհը թեքվում եր դեպի անկում, ծագող քրիստոնեությունը պայքար էր մղում հին հեթանոսական կրոնների դեմ և վերջիվերջո հաղթեց նրանց։

XI—XIII դարերում Արևելքի գաղութացումը, պատերի, ֆեոդալների և ասպետականութեան կողմադիր գաղութային քաղաքականութեանն ընթանում եր «տիրոջ դերեզմանը փրկելու» դրոշի ներքո։ Ճորտ գյուղացիների պայքարն ընդդեմ աշխարհիկ և հոգևոր ֆեոդալների ճնշման ընթանում եր կրոնական դրոշի ներքո. այսպես կոչված հերետիկոսութեաններ, Յան Հուսի շարժում, վորը հայտնի յե իբրև ռեֆորմացիա, գյուղացիական պատերազմ Գերմանիայում, հուգենոտների պայքար կաթոլիկների դեմ Ֆրանսիայում, կալվինականների պայքար Շվեյցարիայում։

XVII դարի անդլիական բուրժուական հեղափոխութեանը նույնպես տեղի յեր ունենում պուրիտանների և կաթոլիկների պայքարի դրոշի ներքո։ XVIII դարի Փրանսական լուսավորչիների պայքարն ընդդեմ ֆեոդալական կաթոլիկ իդեոլոգիայի և ճորտատիրական կարգերի ընթանում եր բանականութեան սկզբունքները—ազատութեանը, հավասարութեանը և յեղբայրութեանն իրականացնելու համար պայքարելու դրոշի ներքո։ Այստեղ փոխոփայական, գաղափարական հեղափոխութեանը նախորդում եր 1789—1794 թ. թ. հեղափոխական քաղաքական մեծ ճակատամարտերին, վորոնք հասցրին ֆեոդալիզմի տապալմանը։ Միևնույն բանը տեղի ունեցավ Գերմանիայում 1848 թ. հեղափոխութեան նախորդակին։

Ամենուրեք և միշտ իդեաների, հայացքների պայքարը նախորդում և զուգակցում է սոցիալական շարժումներին:

Այստեղից էլ մասամբ բղխում է իդեալիստ-պատմաբանների փորձը՝ նախորդող եպոխաների մասին դատել ըստ այն դիտակցութան, ըստ այն իդեաների, վերոնք տիրապետում էին այդ եպոխաններում, իսկ դասակարգերի հակասություններն արտացոլող՝ իդեաների, աշխարհայացքների իդեոլոգիաների պայքարը դիտել վերպես պատմական դեպքերի վերոչիչ պատճառ, վերպես հասարակական զարգացման վճռողական ուժ: Այս պատրանքային-իդեալիստական տեսակետը տիրապետող էր մինչև Մարքսը, այդ հիմա էլ այս կամ այն ձևով տիրապետող է հանդիսանում բուրժուական իդեոլոգիաների շրջանում:

Մարքսը նկատի ունենալով այս իդեալիստական հայացքը պատմութան վրա, գրում էր, թե մասնավոր կյանքում ուղած դիտելութանը կարող է տարբերել այն, թե ինքն իր մասին ինչ է մտածում այս կամ այն մարդը, և այն, թե նա իրոք ով է հանդիսանում. իսկ վերջանով խոսքը համաշխարհային պատմութան մասին է, ապա այստեղ պատմաբաններն եպոխանների մասին դատում են ըստ դրանց գիտակցութան, փոխանակ այդ գիտակցությունը բացատրելու տվյալ եպոխակի ժողովրդի կյանքի պայմաններից յեկնելով:

Պատմաբան-իդեալիստը մնում է յերևույթների մակերևութի վրա, իդեալական շարժառիթները նա դիտում է իբրև հասարակական զարգացման վճռողական պատճառ: Բայց հասարակական իդեաները, իդեալները միշտ անարգվում էին, յերբ դրանք հակասութան մեջ էին մտնում հասարակութան նյութական կյանքի պահանջմունքների հետ, առաջավոր դասակարգերի շահերի հետ: Մենք նարոզնիկների որինակից դիտենք, թե ինչպես նրանց իդեալները, լիակատար հակասութան մեջ գտնվելով այն ժամանակվա ուսու իրականութան հետ, կրախի մատնվեցին: Հայտնի չէ, թե կյանքը, պատմությունն ինչպես ծիծաղեցին Ռուսաստանի շահագործող դասակարգերի և նրանց կուսակցությունների իդեալների, ծրագրերի, լողունքների վրա:

Իդեալիզմն իդեաները, բանականությունը, գիտակցությունը համարում է հասարակական զարգացման վերոչիչ, վճռողական ուժը: Բայց իդեալիզմը չի կարող բացատրել, թե հասարակութան մեջ վերոնդից և ինչու տվյալ ժամանակում ծագում են հատկապես այս, այլ վրչ թե ուրիշ իդեաներ, վորն և այն

պատճառը, վորն առաջացնում է տվյալ հասարակության մեջ վորոշ իդեաների, հասկացողությունների, բարքերի յերևան գալը:

Իդեալիզմի խոցելի տեղն այն է, վոր նա չի կարող բացատրել, թե ինչու տարբեր եպոխաներում տիրապետում են տարբեր իդեաներ, հայացքներ, աշխարհայացքներ, դանադան հասկացողություններ, պատկերացումներ իրավացիի և անիրավացիի, բանականի և անբանականի մասին: Պատմական իդեալիզմը չի կարող բացատրել այն փաստը, թե ինչու, որինակ, Արիստոտելը, չնայած իր հանճարին, ստրկությունը համարում էր բնական յերևույթ, իսկ XVIII դարի Փրանսական լուսավորիչները ստրկությունը մարդու բնությանը, բանականության սկզբունքներին հակասող էին համարում:

Արիստոտելը «Քաղաքականության» մեջ գրում էր. «Բնությունն այնպես է դասավորել, վոր ազատ մարդկանց Ֆիզիկական կառուցվածքն էլ տարբերվում է ստրուկների Ֆիզիկական կառուցվածքից. վերջիններիս մարմինն ուժեղ է, պիտանի անհրաժեշտ Ֆիզիկական աշխատանքներ կատարելու համար, իսկ ազատ մարդիկ իրենց ուղիղ են պահում և անընդունակ են նման տեսակի աշխատանքներ կատարելուն. դրա փոխարեն նրանք պիտանի յեն քաղաքական կյանքի համար, իսկ այս վերջինս, իր հերթին, նրանց մոտ բաշխվում է պատերազմական և խաղաղ ժամանակվա գործունեյության»: Յեվ ապա. «Բայց ինչեկեց, անկերե է, վոր վրմանք բնականաբար հանդիսանում են ազատ, իսկ մյուսները—բնականաբար ստրուկներ և վոր այս վերջիններս նկատմամբ ստրկական վիճակը նույնքան ոգտակար է, վորքան և արդարացի»:

Ռուսսոն իր «Հասարակական պայմանագիր» գիրքն սկսում է հետևյալ բառերով. «Մարդը ծնված է ազատ,—իսկ մինչդեռ ամենուրեք նա կապանքների մեջ է»: Ռուսսոյի հետ մեկտեղ այսպես էին կարծում նաև XVIII դարի բոլոր Փրանսական լուսավորիչները: Այսպես էին մտածում բոլոր առաջավոր մտածողները—ճորտատիրության, գեսպոտիզմի թշնամիները նաև մյուս յերկրներում, ստրկությունը համարելով հակաբնական կացություն:

Պատմական իդեալիզմն իվիճակի չէ բացատրելու, թե ինչու տարբեր եպոխաներում տիրապետում են տարբեր իդեաներ: Փրանսիացի Վալլոնը, «Ստրկության պատմությունն անտիկ աշ-

խարհում» աշխատութեան հեղինակը, քննադատելով Արխատու-
լին, զարմանում է, թե ինչու հին աշխարհի հանճարեղ գիտնա-
կանը հանգել է այդպիսի անհեթեթ յեզրակացութիւններ և
ուսուցանում է. «Յեթե նա (Արխատուլը) այդ միակ փաստը
նկատմամբ (վոր ստրուկներն էլ մարդ են:—Ֆ. Կ.) կիրառել էր
լոգիկայի ամբողջ ուժը», այն ժամանակ, իբր-թե, Արխատուլը
կղաղարներ վորոշ մարդկանց համարել իրեն ստրուկներ, իսկ
մշտաններին իրեն ստրկատերեր: Թե ինչու Արխատուլը ստրկու-
թեան մասին մտածում էր այսպես, և վոչ այլ կերպ, դրա պատ-
ճառը նրա մոլորութիւնն է, սխալը, մտքի անբախտականապի-
տրամարանական հետեւողականութիւնը: Այսպես է կարծում
Վալլոնը և նրա նման իդեալիստները:

Մեզ համար պարզ է, վոր վոչ մի հանճար չի կարող դուրս
գալ իր եպոխայի սահմաններից: Տվյալ հասարակութեան տիրա-
պետող իդեաները տիրապետող դասակարգի իդեաններն են: Արխ-
ատուլը ստրկատիրական դասակարգի իդեոլոգներ: Ստրկութիւ-
նըն այն ժամանակ հասարակութեան միակ հնարավոր և իր ժա-
մանակին պրոգրեսիվ ձևն էր: Արխատուլը, ճիշտ է, յերազում
էր. «... իսկապես, յեթե ամեն մի գործիք կարողանար աշխա-
տել ինքն իրեն՝ տրված հրամանով կամ նույնիսկ կռահելով այն,
ինչպես Դեդալի արձանները կամ Հեփեստոսի յեռոտանիները,
վորոնք, պոետի ասելով, իրենք էլին ներկայանում աստվածնե-
րի ժողովին, յեթե մանածագործական հաստոցների մաքոքներն
իրենք իրենց գործէյին, յեթե կանտոցն ինքն իրեն նվազել կի-
թառի վրա, ապա ձեռնարկատերերը կսկսէյին կառավարել
առանց բանվորների, իսկ տերերն—առանց ստրուկների»:

Բայց թե այդպիսի ավտոմատներ ստեղծելը նա անհնարին էր
համարում:

Պլուտարքոսը, հին աշխարհի պատմարանը, ակնհայտոր գիտ-
նական Արքիմեդէի մասին գրում է, թե նրան կարելի չէ ներել
այն, վոր նա զբաղվում էր մեխանիկական գյուտերով, վորով-
հետեւ Արքիմեդէի հայրենիքը—Սիրակուզան—լստանդի մեջ էր
գտնվում:

Խորհրդային մարդը, կարգալով Պլուտարքոսից բերած այս
տեղը, կարող է զարմանալ, թե պատմարանի գլխով ինչպես կա-
րող էր այն անհեթեթ միտքն անցնել, թե անհրաժեշտ է մեծ
ուսուցչին արդարացնել, վոր նա զբաղվել էր մեխանիկական
գյուտերով:

Մեր յերկրում տեխնիկան, գիտութիւնն առաջ շարժող ամեն
մի գյուտարարի մենք մեծարում ենք վորպէս հերոս, իսկ այս-
տեղ պատմարանը հարկ է համարում Արքիմեդէին արդարացնել,
վոր նա զբաղվում էր մեխանիկական գյուտերով: Ինչո՞ւ: Իդեա-
լիզմի տեսակետից այս փաստը չի կարելի բացատրել: Մեզ հա-
մար պարզ է, վոր Պլուտարքոսն ու Արքիմեդէն ապրում էյին
ստրկատիրական հասարակութեան պայմաններում, վորտեղ Փի-
գիկական աշխատանքն ամօթալի գործ էր ազատ մարդու հա-
մար, այստեղից էլ այն ամենը, ինչ առնչութիւն ունէր Փիգի-
կական աշխատանքի հետ, համարվում էր ազատ մարդուն անար-
ժան գործ, այստեղից էլ՝ առաջին հայացքից տարրինակ վե-
րաբերմունքն այն մեծ գիտնականի նկատմամբ, վորը մեծ գյու-
տեր արեց գիտութեան բնագավառում, տեխնիկայի բնագաւա-
ռում:

Հայտնի չէ, վոր արդի կապիտալիստական ստրկատիրութեան
իդեոլոգները, վորոնք մի ժամանակ փառարանում էյին տեխնի-
կայի, գիտութեան պրոգրեսը, այժմ տեխնիկան առաջ շարժող
նոր գյուտերի մեջ տեսնում են մեծագույն աղետ, համարյա թե
բոլոր սոցիալական շարիքների աղբյուրը:

1831 թվականին, ավելի քան հարյուր տարի առաջ, անգլիա-
կան «Ոգտալեա գիտելիքներ տարածող ընկերութիւնը» լույս
ընծայեց «Մեքենայական արտադրութեան արդունքները» բրո-
շյուրը: Այդ բրոշյուրի առաջաբանում գրվում էր. «Այս գրքույ-
կը պատկերում է մեքենայի բերած մեծ գյուտերի, բարերարու-
թիւնների, դեպի կոմֆորտն ու քաղաքակրթութիւնը մարդու
կատարած հաղթական յերթի վառ պատկերը, ամեն անգամ, յերբ
նա ամենորոյա կեղտոտ աշխատանքի վորէն մասը մարդու մեջքի
վրայից փոխադրում է անիւների և միտցների վրա: Հեղինակը
խանդավառութեամբ և ուժգին առաջադրում է իր արդումնաւե-
րը՝ պայքարելով բանվորների նախապաշարմունքների դեմ, ար-
դունաբերութեան մեկ ճյուղից և մեկ յերկրից անցնելով մյուս-
սին»:

Հարյուր տարի առաջ բուրժուազիայի իդեոլոգները հարկա-
գրված յեղան խոսելու բանվորների նախապաշարմունքների մա-
սին և համոզելու նրանց, վոր մեքենաները, տեխնիկայի պրոգրեսն
ոգտալեա են: Բայց փոխվում են ժամանակները, փոխվում են
նաև յերգերը: Հիբավի իմաստութիւնը դառնում է խենթու-
թիւն, բարիքը—չարիք:

1932 թվականին համաշխարհային ճգնաժամի ժամանակ Անգլիայում ամենամյա գիտական համագումարում Բրիտանական ասոցիացիայի նախագահ Ալֆրեդ Յունզը հայտարարեց. «Արդի մտածողների վերաբերմունքի մեջ գեպի այն, ինչ կոչվում է մեխանիկական պրոգրես, մենք նկատում ենք քննադատական վուզի: Հիացմունքը չամալորվում է կրիտիցիզմով, գոհացումը փոխարինվում է կասկածներով, կասկածները վերածվում են տաղնապի:

Թող ներվի կիրառական մեխանիկայի հին ներկայացուցչին, յեթե նա արտահայտի այն հուսալսարության մեկ մասը, վոր նա ապրում է, այժմ հեռու կանգնելով և գիտելով այն գյուտերը ու հայտնագործությունները արագորեն փոփոխվող պատկերը, վորոնցով նա սովորաբար այնպես անսահման սքանչանում եր: Ձի կարելի է հաղթել, թե ո՞ր և տանում այս ահեղ պրոցեսը: Վերջիվերջո ի՞նչ է նրա նպատակը, ինչպե՞ս կանդորդառնա նա ապագա մարդկության վրա:

Մարդը բարոյապես նախապատրաստված էր այդպիսի մեծ շուայություններին... Մեխանիկական արտադրությունն ավելի ու ավելի մեծ չափով է փոխարինում մարդկային աշխատանքը: Այսպիսով դուրս է գալիս, վոր բոլոր յերագանքներին դերադանցող հսկայական տիրակալություններով ու հնարավորություններով հարստացած մարդը նշանակալից չափով զրկվում է անգնահատելի բարիքից, այն է՝ աշխատելու անհրաժեշտությունից... Նա կորցրել է վարպետության ուրախությունը... Հաճախ նրան վիճակվում է գործադրելությունը, վորն ավելի վատ է, քան վորեւէ, ամենակեղտոտ աշխատանքը: Յեւ աշխարհն ընկնում է մրցող ապրանքներով հեղեղված վիճակի մեջ, վորոնք արտադրվում են այնքան շատ մեծ քանակությամբ, վոր կարելի լինեի սպառել... Վո՞րն է յեւքն այս դրությունից: Յես էեմ կարող դրան պատասխանել»:

Այդ պատասխանը տվեցին բուրժուազիայի մյուս ներկայացուցիչները. «Մանձել տեխնիկան, սանձել գիտությունը», — այս է կապիտալիստական աշխարհի վերջին գյուտը նրա փոման ժամանակաշրջանում:

Իդեաների ինքնազարգացման տեսակետից, գիտակցության ինքնազարգացման տեսակետից չի կարելի հասկանալ տեխնիկայի, գիտության պաշտամունքից այդ անցումը գեպի գրանցանե՞ք:

Պատմական իդեալիզմի տեսակետից չի կարելի հասկանալ այնպիսի մի փաստ, թե ինչու կապիտալիզմի որորոցի մոտ՝ վորպես նրա իդեոլոգներ կանգնած էյին այնպիսի վեհապանծ Փիզուրներ, ինչպիսիք էյին Դանտեն, Լեոնարդո-դա Վինչին, Միքել-Անջելոն, Կանտը, Հեգելը, Գյոթեն, Վոլթերը, Դիդրոն, Հելվեցիուսը, Շեքսպիրը, Բեկոնը, Հոբբսը, Կրոմվելը, իսկ կապիտալիզմի գերեզմանի մոտ՝ վորպես նրա պաշտպաններ կանգնած են այժմ աննշան դաճաճներ: Ինչո՞ւ մեծ մարդիկ կապիտալիզմի որորոցի մոտ գովերգում էյին բանականությունը, մարդկությունը, նրանց իդեալները տողորված էյին ազատության, հավասարության ձգտումով, իսկ այժմ, կապիտալիզմի անկման, փոման ժամանակաշրջանում բուրժուազիան քարոզում է կենդանական չովինիզմ, մարդատյացություն, միստիկա, դիվայնություն:

Պատմական մատերիալիզմի տեսակետից միայն կարելի յեր բացատրել, թե ինչու տարբեր եպոխաներում տիրում են տարբեր իդեաներ, աշխարհայացքներ:

Միայն մարքսիզմը տվեց պատմական կյանքի բոլոր յերևույթների, այդ թվում նաև հասարակության հոգեկան կյանքի զարգացումն ըմբռնելու բանալին:

II

Մարքսիզմի շատ «քննադատներ» մարքսիզմին մեղադրում էյին միակողմանիության մեջ, հասարակական կյանքում գիտակցության դերը, իդեաների դերն անտեսելու մեջ: Իսկ իրականում միայն մարքսիզմն էր, վոր առաջին անգամ չտեսնված հնարավորություններ բացեց պատմական զարգացման ընթացքի վրա մասսաների, միլիոնավոր մարդկանց գիտակից ներգործության համար, վորովհետև գիտակից գործունեյության դերը գառնում է անչափելիորեն ավելի արդյունավետ, յերբ նա հենվում է հասարակական զարգացման որենքները գիտենալու վրա: Իսկ այդ որենքներն առաջին անգամ բացահայտեցին Մարքսն ու Ենգելսը:

Մարքսիզմին կշտամբում էյին, վոր նա իբր թե անտեսում է իդեաների դերը հասարակական կյանքի մեջ: Բայց այժմ ո՞վ կարող է մատնանշել այլ իդեաներ, վորոնք համաշխարհային պատմության ընթացքի վրա այնպիսի հեղափոխականացնող ազդեցություն գործեյին, վոր այսոր գործում են և ապագայում

ե՛լ ավելի մեծացող չափով դործելու յեն մարքսիզմ-լենինիզմի մեծ իդեաները: Իդուր չէ, վոր բուրժուազիան անստնակա՞ն սար-սափով դողում է այդ իդեաների դրոհի առջև, իդուր չէ, վոր նա իր գրչակների, գրչի ավազակների ամբողջ վոհմակին մորթի-լիզացիայի յե յենթարկում մարքսիզմ-լենինիզմի հեղափոխա-կան իդեաների դեմ պայքարելու համար:

Մարքսիզմի թշնամիներն ու «քննադատները» սովորաբար հարց են դնում. համատեղելի՞ յե արդյոք հասարակական զար-գացման, վորպես մի բնական-սլատմական պրոցեսի բմբունումը, վորից յեղնում է մարքսիզմը, մարդկանց կողմից պատմության ընթացքի վրա գիտակցորեն ներգործելու հնարավորության հետ: Այս դրուկներն արդյոք իրար չե՞ն բացառում:

Շանթի հարվածները, փայլատակող կայծակն ահ ու դողի մեջ են գցում վայրենուն, խավար գլուղացուն: Նրանք ձգտում են նզովքներով, աղոթքներով իրենցից հեռացնել բնության տա-րերային ուժի քայքայող ներգործությունը: Սակայն, չնայած այդ նզովքներին, կայծակն այրում է տները, սպանում է մարդ-կանց: Բայց ահա մարդիկ, վերջապես, ճանաչեցին բնության տարերային ուժը—ելեկտրականությունը: Կայծակի քայքայիչ ներգործությունը կանխելու համար բարձր շենքերի վրա շան-թարգելներ են դնում: Ճանաչելով ելեկտրականության բնույթը, մարդիկ սովորեցին այն արտադրել, շղթայեցին բնության այդ ուժը, բաց թողեցին մետաղյա լարերով, ստիպեցին շարժման մեջ դնել ամբողջ գնացքներ, վիթխարի մեքենաներ, լուսավորել շենքեր, փողոցներ: Այսպես, բնության ուժերը ճանաչելը հնա-րավորություն է տալիս հնազանդեցնել այն, յենթարկել մար-դուն, նրա իշխանությանը: Յենթարկվելով բնության որենքնե-րին, մարդը բնությունը յենթարկում է իրեն, տիրապետում է նրա վրա: Կապիտալիստական հասարակության մեջ մարդկանց ստեղծած արտադրողական ուժերն ու արտադրական հարաբերու-թյուններն իրենց ստեղծողների նկատմամբ հանդես են գալիս վորպես արաքին տարերային քայքայիչ ուժեր: Մարդկանց հո-բելումները ստրկացրին նրանց: Գերարտադրության կրիզիսների ժամանակ հասարակությունը կարծես թե վերադառնում է բար-բարոսության վիճակին: Կապիտալիստները գիտակցաբար քայ-քայում են, այրում են այն, ինչն ստեղծելու համար հսկայական ջանքեր են պահանջվել: Կապիտալիզմի տերերին միտակերպա-ն ու սարսափ է տիրում:

Գրքերի, նախագծերի, պլանների ամբողջ կույտեր, գրադա-րաններ դրված են կապիտալիզմի ամեն տեսակի «մարդարենե-րի» և ջատագովների կողմից՝ նրա արատները բուժելու, արտա-դրության անարխիան, կրիզիսները վերացնելու համար: Բայց արտադրության անարխիան շարունակում է գոյություն ունե-նալ. գերարտադրության կրիզիսները պարբերաբար որինաչա-փորեն կրկնվում են, ավելի ու ավելի քայքայիչ դառնալով. մարդկանց ստեղծած արտադրողական ուժերը շարունակում են իշխել նրանց վրա, իբրև բնության տարերային ուժեր: Մար-դիկ, այդ թվում և պարոնայք կապիտալիստները, շարունակում են տարերային հասարակական ուժերի խաղալիք մնալ, թաղտալ հասարակական հակասությունների ցանցերում: Սա պատմական կույր անհրաժեշտության, կապիտալիզմի որով հասարակական զարգացման տարերայնության արտահայտություններից մեկն է: Բայց թե հասարակական հարաբերությունները, արտադրողական ուժերը մարդկանց վրա իբրև արտաքին տարերային ուժեր իշ-խում են միայն մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ չի ճանաչված նրանց՝ վորպես հասարակական արտադրողական ուժերի բնույ-թը և քանի դեռ կապիտալիստական հնացած հարաբերություն-ները չեն փոխարինվել սոցիալիստական, արտադրողական ուժե-րի զարգացման արդի աստիճանին համապատասխան հարաբերու-թյուններով:

ԽՍՀՄ բանվոր դասակարգը, վորին ղեկավարում է կոմու-նիստական կուսակցությունը, վորը զինված է մարքսիզմ-լենի-նիզմով, հասարակական զարգացման որենքների խմացությամբ, վոչնչացրեց կապիտալիզմն ու նրա բոլոր արատները, խոցերը, հակասությունները, անտադոնիզմները և հաստատեց սոցիալիս-տական հասարակակարգ, վորտեղ արտադրողական ուժերը և ար-տադրական հարաբերությունները համապատասխանում են մի-մյանց, վորտեղ զարգացումը կրում է պլանաչափ բնույթ, վորտեղ չկա անարխիա, գերարտադրության կրիզիսներ, վորտեղ պատ-մական անհրաժեշտությունը իմացվել և վերածվել է ազատու-թյան:

Այս բանը հենց վկայում է այն մասին, վոր պատմական անհրաժեշտությունն ու մարդկանց գիտակցական դործունեյու-թյունն իրար չեն բացառում:

Հասարակության նյութական պահանջմունքներին համապա-տասխան՝ պատմական զարգացման ուղղությամբ գործող մարդ-կանց, առաջավոր դասակարգերի գործունեյությունն այնքան

ավելի հաջող ե, վորքան մարդիկ ավելի պարզորեն են գիտակցում այդ պատմական անհրաժեշտութիւնը, հասարակութեան այդ նշանակալի պահանջները և իրենց գործունեութիւնը կառուցում են անհրաժեշտ, որին աչափ պատմական զարգացման ուղղութեան համապատասխան:

Պատմական մատերիալիզմը սովորեցնում ե, թե հասարակական զարգացումը տարերային բնույթ ե կրում միայն մինչև վորոշ սահման, մինչև վորոշ կետ: Հասարակական զարգացման ընթացքում վրա յե հասնում մի այնպիսի փուլ, մի այնպիսի ժամանակաշրջան, յերբ հետագա առաջխաղացումը հնարավոր ե միայն մասսաների, առաջավոր դասակարգերի գիտակից գործունեութեան հետևանքով:

Հասարակական զարգացումը տարերային բնույթ ե կրում միլիոնավոր մարդիկ, յուրաքանչյուրն առանձին վերցրած, անձնական նպատակներ հետապնդելով, զարգացնում են արտադրողական ուժերը. նրանք հաշվի չեն առնում իրենց գործունեութեան հասարակական հետևանքները: Գոյութիւն ունեցող արտադրական հարաբերութիւնները բախտանաչափ լայն ասպարեզ են տալիս արտադրողական ուժերի զարգացման համար: Բայց արտադրողական ուժերի զարգացման մի այնպիսի աստիճան ե վրա հասնում, յերբ նրանք կոնֆլիկտի մեջ են մտնում գոյութիւն ունեցող արտադրական հարաբերութիւնների հետ, յերբ հետագա առաջխաղացումը հնարավոր ե արտադրական հին հարաբերութիւնները վոչնչացնելուց հետո միայն: Արտադրողական ուժերի զարգացումը դեմ ե առնում հնացած արտադրական հարաբերութիւններին, վորոնք իր ժամանակին բախտանաչափ լայն ասպարեզ եյին տալիս արտադրողական ուժերի զարգացման համար, ոժանդակում եյին հասարակութեան առաջխաղացմանը, իսկ հետո վերածվել են արտադրողական ուժերի և ամբողջ հասարակութեան զարգացման կապանքների: Վորպեսզի հասարակութիւնը կարողանա զարգանալ, առաջ շարժվել, հարկաւոր ե վոչնչացնել հին արտադրական հարաբերութիւնները:

Մարքսն Անգլիայի ուղղած նամակում գրում եր, թե մարդիկ չեն հրաժարվի այն բանից, ինչ նրանք ձեռք են բերել արտադրողական ուժերի բնադալուում. բայց հենց այն բանի համար, վորպեսզի պահպանվի ձեռք բերվածը, նրանք հարկադրված են լինում վոչնչացնել հին, անցյալից ժառանգած, հնացած արտադրական հարաբերութիւնները:

Ինչպես կարելի յե վոչնչացնել հին արտադրական հարաբե-

րութիւնները, վորոնց պաշտպան ե կանգնած չահագործող դասակարգը, ավելի տիրապետող դասակարգի պետական կառավարման ամբողջ սիստեմը:

Մատերիական ուժը կարող ե տապալել միայն մատերիական ուժով:

Նայած պատմական խնդրի բնույթին, նրա խորութեանը, գտնվում են դասակարգերի, մասսաների շարժման մասշտաբները: Ինչպես են սկսում շարժվել մասսաները, առաջավոր դասակարգերը, վորոնք կարող են հետագա պատմական զարգացման համար ուղի հարթել, վոչնչացնելով հին, իրենց դարն ապրած հասարակական հաստատութիւնները:

Հին արտադրական հարաբերութիւնների և նոր արտադրողական ուժերի միջև յեղած հակասութիւններն իրենց արտացոլումն են գտնում մարդկանց գլուխներում, նրանց գիտակցութեան մեջ: Առաջ ե գալիս նոր գիտակցութիւն, նոր իդեաներ, թեորիաներ, վորպես հասունացած պատմական կարիքների, հասարակութեան նշանակալի կյանքի պահանջներին արտահայտութիւն:

Մինչև վորոշ չրջան արտադրողական ուժերի զարգացումը և փոփոխութիւններն արտադրական հարաբերութիւնների բնադալուում ընթանում են տարերայնորեն, մարդկանց կամքից անկախ: Բայց այդ միայն մինչև վորոշ մոմենտ, մինչ այն մոմենտը, յերբ ծագած ու զարգացող արտադրողական ուժերը կկարողանան, ինչպես հարկն ե, հասունանալ: Նոր արտադրողական ուժերը հասունանալուց հետո գոյութիւն ունեցող արտադրական հարաբերութիւնները և նրանց կրողները՝ տիրող դասակարգերը, դառնում են այն «անհաղթահարելի» արգելքը, վորը ճանապարհից կարելի յե վերցնել նոր դասակարգերի գիտակցական գործունեութեամբ միայն, այդ դասակարգերի բոնի գործողութիւններով, հեղափոխութեան միջոցով: Այստեղ առանձնապես ցայտուն կերպով հանդես ե գալիս հսկայական դերը նոր հասարակական իդեաների, նոր քաղաքական հիմնարկների, նոր քաղաքական իշխանութեան, վորոնք կոչված են ուժով վերացնելու հին արտադրական հարաբերութիւնները: Նոր արտադրողական ուժերի և հին արտադրական հարաբերութիւնների միջև առաջացած կոնֆլիկտի հիման վրա, հասարակութեան նոր անտեսական պահանջների հիման վրա ծագում են նոր հասարակական իդեաներ, նոր իդեաները կազմակերպում և մորիլիզա-

ցիայի յեն յենթարկում մասսաներին, մասսաները համախմբվում են և դառնում նոր քաղաքական բանակ, ստեղծում են նոր հեղափոխական իշխանություն և այն ոգտագործում են հին կարգերն արտադրական հարաբերությունների բնագավառից ուժով վերացնելու և նոր կարգեր հաստատելու համար: Ձարդացման տարերային պրոցեսը տեղի յե տալիս մարդկանց գիտակցական գործունեությունը, խաղաղ զարգացումը՝ բռնի հեղաշրջմանը, եվոլյուցիան՝ հեղափոխությունը¹:

Արտադրության յեղանակի մեջ յեղած կոնֆլիկտը արտադրվում է մասսաների գիտակցություն մեջ՝ իբրև դժգոհություն հին կարգերից, հարաբերություններից: Բեմ են դուրս գալիս առաջավոր դասակարգերի իրենդոլները, պատմական մեծ անձնավորությունները, վորոնք ավելի խորն են արտահայտում իրենց ժամանակի պատմական խնդիրները, ձևակերպում են պայքարի նպատակները, լոզունդները: Պատմական զարգացման պահանջներն արտահայտող նոր առաջացած իդեաները թափանցում են մասսաների մեջ, մորիլիզացիայի յեն յենթարկում, համախմբում են նրանց պայքարելու հին առելի կարգերի դեմ: Առաջավոր իդեաները պատմական զարգացման հզոր նյութական ուժ են դառնում:

III

Մեկ հասարակական ֆորմացիայից դեպի մյուսը հեղափոխական անցումների հիմքը միշտ էլ յեղել է նոր արտադրողական ուժերի և հնացած, իր դարն ապրած արտադրական հարաբերությունների մեջ և յեղած կոնֆլիկտը:

Մեկ հասարակական ֆորմացիայից դեպի մյուսն անցումը չի կատարվել ինքն իրեն, մարդկանցից անկախ, այլ միշտ կապված է յեղել մասսաների հեղափոխական, գիտակցական գործունեության հետ: Բայց թե ինչպես են ըմբռնում մասսաները, ինչպես են ըմբռնում մասսաների և դասակարգերի առաջնորդները արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների մեջ և յեղած կոնֆլիկտը, իրենց ժամանակի պատմական խնդիրները, այդ կախված է ամեն անգամ հասարակական ֆորմացիայի ընթացից, այն պատմական աստիճանից, վորի վրա գտնվում է մարդկությունը, այն բանից, թե վոր դասակարգն

է հանդես գալիս վորպես հինը տապալող և նորն ստեղծող ուժ, կախված է մի ամբողջ շարք կոնկրետ պատմական այն պայմաններից, վորոնցում տեղի յե ունենում նորի պայքարը հնի դեմ:

Նոր պատմական խնդիրների գաղափարական արտահայտումն անցյալ հեղափոխություններում ընդունել է ամենաբազմազան, յերբեմն ֆանտաստիկ կրոնական ձևեր: Իր «Լուի Բոնապարտի բրյուների տասնութի» մեջ Մարքսը գրում էր.

«Մարդիկ իրենք են կերտում իրենց պատմությունը, բայց նրանք այն կերտում են վոչ թե ինքնակամորեն, վոչ թե իրենց ընտրած հանգամանքներում, այլ անմիջականորեն նախորդ տրված և իբրև ժառանգություն ստացած հանգամանքներում: Բոլոր մեռած սերունդների ավանդություններն իբրև մի մղձափանջ ծանրանում են ապրողների ուղեղի վրա: Յեւ հենց այն ժամանակ, յերբ մարդիկ կարծես թե դրադված են հենց միայն իրենց և չընկալալով վերափոխելով և ինչ-վոր չեղած բան ստեղծելով, հեղափոխական ճգնաժամերի հատկապես այդպիսի եզր-խաներում նրանք յերկյուղածություն իրենց ոգնություն են կանչում անցյալի հոգիներին, նրանցից փոխ են առնում անուններ, մարտական լոզունդներ, կոստյումներ, վորպեսզի եյությունը հնով սրբազորված զգեստով, փոխ առած լեզվով նոր տեսարան խաղան համաշխարհային-պատմական բեմում: Այսպես, Լուիները վերազգեստավորվեց իբրև Պոլոս առաքյալ, 1789—1814 թվականների հեղափոխությունը զգեստավորվեց հաջորդաբար մերթ Հոմեական հանրապետության կոստյումով, մերթ Հոմեական կայսրության կոստյումով, իսկ 1848 թ. հեղափոխությունն էլ ուրիշ ավելի լավ բան չգտավ, քան խեղդատակել մերթ 1789 թվականը, մերթ 1793—1795 թվականների հեղափոխական ավանդությունները: Այսպես՝ սկսնալը, վոր ոտար լեզու յե սովորում, միշտ մտքով այդ թարգմանում է իր մայրենի լեզվով, բայց նոր լեզվի վորին նա այն ժամանակ է միայն յուրացնում և այն ժամանակ է աղատորեն տիրապետում, յերբ նա կարողանում է յուր դնալ, առանց մտքում թարգմանելու, յերբ նա նոր լեզվի մեջ մոռանում է մայրենի լեզուն:

Մեռածների համաշխարհային-պատմական այս նդովքը քննությունն առնելիս իսկույն եեթ աչքի յե դարնում այն խոչոր տարբերությունը, վոր կա դրանց միջև: Կամիլլ Դեմուլենը, Դանտոնը, Ռոբեսպյերը, Սեն-ժյուստը, Նապոլեոնը, —ինչպես հերոսները, նույնպես և հին Փրանսական հեղափոխության կու-

¹ Համկ(բ) պատմության համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 175—176:

սակցություններն ու ժողովրդական մասսաները,—հռոմեական կոստյումով և հռոմեական ֆրաղներով իրադործում ելին իրենց ժամանակի գործը՝ ժամանակակից բուրժուական հասարակության չլիթայագերծումը և հաստատումը։ Վոմանք ջարդուփշուր արին ֆեոդալիզմի հիմքերը և հնձեցին այդ հողի վրա բուսած ֆեոդալական գլուխները։ Իսկ վերջինս Ֆրանսիայի ներսում ստեղծեց այն պայմանները, վորոնցում միայն հնարավոր դարձավ ազատ մրցակցության զարգացումը, պարզեցված հողային սեփականության շահագործումը, ազդի չլիթայագերծված արդյունաբերական արտադրողական ուժերի գործադրումը։ Իսկ Ֆրանսիայի սահմաններից դուրս նա ամենուրեք քարուքանդ երանում ֆեոդալական ձևերը, քանի վոր Ֆրանսիայի բուրժուական հասարակությունը Ֆելլրոպայի մայր ցամաքի վրա համապատասխան, ժամանակի պահանջներին համեմատ իրադրություն ստեղծելու կարիք եր գզում։ Բայց հենց վոր նոր հասարակական ֆորմացիան ձևավորվեց, անհետացան անդրձրհեղեղյան հսկաներն ու նրանց հետ միասին մեռածներից հարություն առած հռոմեական հնությունը,—բոլոր այդ Բրուտոսները, Գրակոսները, Պուբլիկոսները, տրեբունները, սենատորները և ինքը Կեսարը։ Վոդջամիտ գործնական բուրժուական հասարակությունն իրեն իսկական մեկնաբաններ և ներկայացուցիչներ գտավ ի դեմս Սեյերի, Կուզենների, Ռոյե-Կոլլարների, Բենթամեն Կոստանների և Գիզոների։ Նրա իսկական գործադրները նստած ելին առևտրական գրասենյակներում, նրա քաղաքական գլուխը ճարպագլուխ Լյուդովիկոս XVIII-ն եր։ Ամբողջովին կլանված հարստություն կուտակելով և մրցակցության խաղաղ պայքարով, նա մոռացել եր, վոր նրա որորոցը պահպանել ելին հին-հռոմեական ուրվականները։ Սակայն, վորչալի ել բուրժուական հասարակությունը քիչ հերոսական ե, նրա լույս աշխարհ գալու համար պետք յեղավ հերոսություն, անձնազոհություն, տեուր, քաղաքացիական պատերազմ և ժողովուրդների ճակատամարտեր։ Բուրժուական հասարակության գլադիատորները հռոմեական հանրապետության կյասիկորեն-խիստ ամանդությունների մեջ գտան այն իդեալներն ու ղեղարկետական ձևվերը, պատրանքները, վոր նրանց անհրաժեշտ ելին իրենց պայքարի բուրժուական-սահմանափակ բովանդակությունը հենց իրենցից ծածկելու համար, իրենց վոգեւորությունը մեծ պատմական վոդերձության բարձրության վրա պահելու համար։

Այդպես, դրանից մի դար առաջ, զարգացման մի այլ աստիճանի վրա, Կրոմվելն ու անգլիական ժողովուրդն իրենց բուրժուական հեղափոխության համար լեզու, կրքեր ու ցնորքներ փոխ ելին առել Հին կտակարանից։ Իսկ յերբ իսկական նպատակը ձեռք բերվեց, յերբ անգլիական հասարակությունը վերափոխվեց բուրժուական ձևով, Արբակում մարգարեյին դուրս մղեց Լոկքը։

Այսպիսով, այդ հեղափոխությունների մեջ մեռելների հարությունը նոր պայքարի փառաբանման եր ծառայում, և վոչ թե հնի խնդկատակմանը, ծառայում եր տվյալ խնդրի նշանակությունը յերեւակայությամբ մեծարելու համար, և վոչ թե իրականության մեջ նրա կենսագործումից խույս տալու համար, նորից հեղափոխության վոգին գտնելու համար, և վոչ թե նրա ուրվականը կյանքի կոչելու համար»¹։

Նոր, առաջավոր հասարակական իդեաները, վորոնք արտահայտել են հասարակության հասունացած տնտեսական և քաղաքական պահանջմունքները, անցյալի հեղափոխություններում զգեստավորվում ելին ամենատարրորինակ, յերբեմն կրոնական ձևերով։

Բուրժուական հեղափոխությունների մեջ նրանց զաղափառական զինվածությունը բնորոշող ընդհանուր գծերի կողքին կա և տարբերություն, վորն արտահայտում ե այն զաստիարակի հասունության աստիճանը, վորը գլխավորում ե պայքարն ընդդեմ ֆեոդալիզմի։

Ենդելսը «Սոցիալիզմի զարգացումը ուսույթայից դեպի գիտություն» գրքի անգլիական հրատարակության ներածության մեջ խոսում ե յեվրոպական բուրժուազիայի յերեք խոշոր ճակատամարտերի մասին. 1) ռեֆորմացիայի, այդ թվում նաև Գերմանիայում XVI դարի գլուղացիական պատերազմի մասին, 2) XVII դարի անգլիական հեղափոխության և 3) XVIII դարի Ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության մասին։

Այս ճակատամարտերից յուրաքանչյուրը ծնվող բուրժուազիայի պայքարն եր ընդդեմ ֆեոդալիզմի։ Պայքարի արմատական պատճառներն ընդհանուր են նշված բոլոր յերեք ճակատամարտերին, բայց այն զաղափարական ղեկքը, վորով հանդես ե գալիս բուրժուազիան XVI դարի Գերմանիայում, XVII դարի Անգլիայում և XVIII դարի Ֆրանսիայում, տարբեր ե։

¹ Մարքս, Ընտիր յերկեր, հ. II, էջ 232—233։

Գերմանիայում գյուղացիական պատերազմի ժամանակ 1525 թվին այդ հակաճորտատիրական շարժման ծայրահեղ ներկայացուցիչն անգամ, Մյունցերը, գյուղացիական պատերազմի առաջնորդը, չկարողացավ ազատվել բողոքի արտահայտման կրոնական ձևից ընդդեմ այն ժամանակվա ճորտատիրության գլխավոր ուժի—պապի ու նրա «ղինվորականության»։ Նա, ապստամբության կոչ անելով, վկայակոչում է ավետարանը, մարգարեններին, Քրիստոսին։ «Ձե՞ վոր Քրիստոսն ասում է. «Յես յեկել եմ բերելու վոչ թե խաղաղութուն, այլ՝ սուր»։ Իսկ դուք (սաքսոնական իշխաններ) ի՞նչ պետք է անեք դրանով։ Յեթե դուք ուզում եք լինել տիրոջ ծառաները, ապա դուք պետք է վերացնեք և հեռացնեք չարերին, Ավետարանին խոչընդոտ յեղողներին։ Քրիստոսը հրամայել է... «Իմ թշնամիներին բերեք այստեղ և ծեծեք իմ առջև...»։ Դեն գեք այն դատարկ պատճառանքները, թե իբր ասածու ուժը պետք է այդ անի առանց ձեր սրի ոգնության, վորովհետեւ, հակառակ դեպքում, սուրը կժանդոտի պատյանում։ Նրանց, ովքեր կհակառակեն աստվածային հայտնությանը, հարկ է սպանել առանց վորեւե գլխության, այնպես, ինչպես վոր Յեզեկիան, Կիրոսը, Ուսյան, Դանիելը և Յեղիան ջախջախեցին Բաբելոնի քուրմերին, վորովհետեւ այլ կերպ քրիստոնեական յեկեղեցին յերբեք չի վերածնվի։ Հարկավոր է ասածու պարտեզից հունձը վրա հասնելիս արմատախիլ անել վորոմները։ Տերն ասել է Մովսեսին... «Մի խնայեք անաստվածներին, կոտորեք նրանց սեղանները, ցիրուցան արեք և այրեք նրանց կուռքերը, վորպեսզի իմ գայրույթը չթափվի ձեզ վրա»¹։

Այսպես, ուժգնացրոն շարժման ծայրահեղ ներկայացուցիչ Մյունցերը դիմում է իշխաններին, ձգտելով նրանց պայքարի հանել ընդդեմ կաթոլիկության, պապի և նրա վոհմակի։

Իշխաններին ուղղված դիմումները մնացին անհետևանք։ Բայց դրանց լսեցին գյուղացիները, պլեբյաները, վորոնք հեծում էին հոգևոր և աշխարհական ֆեոդալների ճնշման տակ։ Մեզ այստեղ տվյալ կապակցությամբ հետաքրքրում է այն, վոր գյուղացիական, իր բովանդակությամբ բուրժուական հեղափոխությունն այստեղ հանդես յեկավ կրոնական դրոշի ներքո։

Ըստ ելույթյան, նույնը տեղի ունեցավ նաև անգլիական բուրժուական հեղափոխության ժամանակ։ Կրոմվելի հեղափոխական գործերը թագավորական զորքերի դեմ գնում էին կրո-

նական հիմնի հնչյունների տակ. «Թող հարույթուն առնի աստված և թող ցիրուցան լինեն նրա թշնամիները», մինչդեռ մեկ հարյուրամյակ հետո հեղափոխական Ֆրանսիայի զորքերը գնում էին մարտի ընդդեմ թշնամու հեղափոխական հիմնի—Մարսե-լյոզի հնչյունների տակ։

Անգլիական բուրժուական իրրե դադախարական գենը ընդդեմ ֆեոդալիզմի ունեւ բարեփոխված և դեմոկրատականացված քրիստոնեյություն—անգլիական հողի վրա տեղափոխված կալվինիզմ։ XVIII դարի ֆրանսական հեղափոխական բուրժուական իր թշնամիների դեմ մղած պայքարում կոնց խիստ սուր դադախարական գենը—մատերիալիզմ և աթեիզմ։

Անտիկ աշխարհի հերոսների հազուստով դուզվելով, ֆրանսական բուրժուական շարժումները, իդեոլոգիաները, ձևակերպեցին հեղափոխության քաղաքական լոզունգները—ազատություն, հավասարություն և յեղքայրություն։

Բուրժուական իդեոլոգիաների գրոհը ճորտատիրական իդեալների և հաստատությունների վրա, ինչպես և լուսավորիչների կողմից դադախարակես նախապատրաստված բուն հեղափոխությունը Ֆրանսիայում ավելի խորտակիչ և չձեցուցիչ էին, քան մյուս յերկրների բոլոր նախորդ բուրժուական հեղափոխությունները։

Թվարկված բոլոր յերեք ճակատամարտերում ֆեոդալիզմի դեմ բուրժուական մղած պայքարն ուղեկցվում էր կաթոլիկ յեկեղեցու դեմ մղվող պայքարով։ Կրոնի հարցերն զգալի տեղ էին գրավում։ Այդ բացատրվում է նրանով, վոր կաթոլիկ յեկեղեցին ֆեոդալիզմի տնտեսական և քաղաքական գլխավոր ուժերից մեկն էր, նա իր հեղինակությամբ ֆեոդալական հասարակարգը սրբազործում էր վորպես աստծուց ուղարկված կարգ։ Ուստի և ֆեոդալիզմի դեմ մղվող պայքարը բոլոր յերկրներում ուղեկցվում էր կաթոլիկ յեկեղեցու դեմ մղվող պայքարով։ XVI դարի Գերմանիայում, XVII դարի Անգլիայում դասակարգային քաղաքական պայքարն ընդունեց կրոնական ձև, և XVIII դարի Ֆրանսիայում միայն ճորտատիրության դեմ հարուցված քաղաքական պահանջները կրում էին բացորոշ բնույթ, չէին զգեստավորվում կրոնական զգեստներով։ Այդ կապված է այն բանի հետ, վոր Ֆրանսիայում պայքարը տեղի յեր ունենում ավելի հասունացած պայմաններում։ XVI դարի Գերմանիայում և XVII դարի Անգլիայում նոր, բուրժուական հասարակական հարաբերությունները քիչ էին հասունացած։ Մասանների գիտակցու-

¹ Մարքս և Ենգելս, Յերկ., հ. VIII, էջ 137։

Թյունը դաստիարակված եր կրոնական իրենաներով. ուստի և այն ժամանակ ճորտատիրութեան դեմ ուղղված իրենց բողոքը մասսաները կարող եյին արտահայտել միայն կրոնական ձևով: Գիտակցութեան տրադիցիոն ձևերի ուժը չափազանց մեծ եր: Ուստի և նոր հեղափոխական իրենաները կրոնական զգեստ հագնան:

Բոլոր նշանակալից պատմական շարժումները մեկ հասարակական կերպով լինելու անցնելիս կապված են իրենաների պայքարի հետ, աշխարհայացքների պայքարի հետ: Հին իրենաները, հայացքները, բարոյական նորմաները, աշխարհայացքներն արտահայտում են իրենց դարն ապրած դասակարգերի շահերը, սրբազործում են հին կարգերը: Տիրապետող դասակարգը, իր դարն ապրած հասարակական կարգը պահպանելու համար հենվում է վոչ միայն բռնութեան վրա: Լենինն իր «Ա ինտերնացիոնալի կրակը» աշխատութեան մեջ ասում է, վոր տիրապետող շահագործող դասակարգերն իրենց տիրապետութեան համար կարիք են գտնում դահճի ֆունկցիայի և տերտերի ֆունկցիայի: Տիրապետող դասակարգերին դահճն անհրաժեշտ է, վորպեսզի ուժով ճնշի մասսաների հուզմունքը, հին կարգերը տապալելու նրանց փորձերը:

Տերտերը կոչված է թմրեցնելու մասսաների գիտակցութեանը, թունավորելու նրանց հոգին, բթացնելու նրանց, նրանց պատկերելու յերկնքի արդար կյանքի խաբուսիկ հեռանկարները:

Տերտերն ուսուցանում է, թե յերկրային կյանքում անխուսափելի յեն տառապանքները, ձգտում է ճնշվող մասսաներին հաշտեցնել շահագործողների հետ:

Տերտերների դերում հանդես են գալիս վոչ անպայման միայն կրոնական պաշտամունքի ներկայացուցիչները: Ժամանակակից կապիտալիստական հասարակութեան մեջ տերտերների, մասսաների գիտակցութեանն ապականողների դերում հանդես են գալիս սոցիալ-դեմոկրատները՝ վորպես բուրժուազիայի ազենտներ, նրա հավատարիմ պահապան շներ, սպասավորներ:

Ուստի չի կարելի տապալել հին, իր դարն ապրած կարգը, առանց պակասեցնել անելու իրենց դարն ապրած դասակարգերի շահերն արտահայտող նրա հին իրենաների, պատկերացումների ամբողջ շարքը: Պատմական օրենք է հանդիսանում այն, վոր հին, իրենց դարն ապրած կարգերի քննադատութեանը զենքի ուժով նախորդում է քննադատութեան զենքը:

Անցյալի բոլոր հեղափոխական հեղաշրջումների առանձնահատկութեաններից մեկն այն է, վոր պատմական արեւնայում

հանդես յեկող նոր առաջավոր դասակարգն իր սահմանափակ դասակարգային շահերը միշտ նույնացնում է ամբողջ ժողովրդի շահերի հետ: Այստեղ առաջավոր դասակարգի իրենությունը վորոշ պատրանքի մեջ են ընկնում. տվյալ դասակարգի սահմանափակ շահերը հուշակվում են վորպես ընդհանուր շահեր: Բայց այստեղ կա նաև վորոշ ճշմարտութեան, արդարացում: Յերբ, որինակ, կոնֆլիկտ ծագեց արտադրողական ուժերի և ֆեոդալական արտադրական հարաբերութեաններին միջև, այդ կոնֆլիկտը լուծելու մեջ շահագրգռված եր ամբողջ ժողովուրդը: Ֆեոդալական կարգերը տապալելու, բուրժուական ադատութեաններ հաստատելու մեջ շահագրգռված եյին վոչ միայն բուրժուազիան, այլև գյուղացիութեանն ու քաղաքային չբավորութեանը: Մասսաների գործողութեանները ղեկավարող լոգոնդներին, նպատակներին սահմանափակ ընույթը յերևան է գալիս միայն պայքարի ընթացքում կամ բուրժուազիայի՝ իշխանութեան գլուխ անցնելուց հետո:

Յեթե բուրժուական հեղափոխութեանները չեյին կարող կատարվել առանց մասսաների գիտակցական գործունեյութեան, ապա այդ շատ ավելի մեծ չափով վերաբերում է սոցիալիստական հեղափոխութեանը, վորն իրադործում է անհափստորեն ավելի վսեմ խնդիրներ, քան անցյալի բոլոր հեղափոխութեանները:

Անցյալի բոլոր մեծ հեղափոխութեաններին աղբյուրը, ամենախորը պատճառը արտադրողական ուժերի և իրենց դարն ապրած արտադրական հարաբերութեաններին միջև առաջացած կոնֆլիկտն եր: Սոցիալիստական մեծ հեղափոխութեան պատճառը նոր արտադրողական ուժերի և կապիտալիստական արտադրական հարաբերութեանների հակասութեանն է, հարաբերութեաններ, վորոնք արդեւք եյին դարձել հետագա զարգացման համար: Բայց կապիտալիզմն ինքն իրեն կործանվել չի կարող, յեթե այն ուժով չտապալվի: Այդ ուժը բանվոր դասակարգն է: Նա իր համաշխարհային-պատմական միախան կարող է կատարել պայքարի նպատակներին, ուղիների և միջոցների պարզութեան ղեկընում միայն: Այդ նպատակները, ուղիներն ու միջոցները նրան ցույց է տալիս նրա կուսակցութեանը, վորը ղեկավարում է մարքսիզմ-լենինիզմով: Մարքսիզմ-լենինիզմի դրոշի ներքո, կոմունիստական կուսակցութեան ղեկավարութեան ներքո միայն բանվոր դասակարգն ի վիճակի յե բուրժուազիայի դեմ մղած

առանձին, անջատ-անջատ, անկազմակերպ մարտերից անցնել հաղթական սոցիալիստական հեղափոխութեանը: Այդ և վկայում իՍՅՄ բանվոր դասակարգի պայքարի փորձը:

Սոցիալիստական հեղափոխութեան ամենախորը պատճառը արտադրողական ուժերի և կապիտալիստական արտադրական հարաբերութեանները կոնֆլիկտն է: Բայց ի՞նչ տարածութիւն է բաժանում այդ կոնֆլիկտի սկիզբը նրա լուծումից: Արդեն «Կոմունիստական մանիֆեստը» եպիսայում բուրժուական արտադրական հարաբերութեանները և նոր արտադրողական ուժերը միջև կոնֆլիկտն սկսեց յերևան գալ, և Մարքսն ու Ենգելսը հալասեցին այդ. «Կոմունիստական մանիֆեստը» յերևան գալուց անցել է արդեն ավելի քան 90 տարի: Իմպերիալիզմի եպիսան, յերբ կապիտալիզմը մտել է նեխման շրջանը, զարգացման վարընթաց դժիշկ շրջանը, տեղում է արդեն ավելի քան չորս տասնամյակ, իսկ նոր արտադրողական ուժերի և բուրժուական արտադրական հարաբերութեանները միջև յեղած կոնֆլիկտը լուծված է յերկրագնդի գեղևն մեկ վեցերորդ մասում:

Ի՞նչ է վկայում այս փաստը: Ամենից առաջ այն, Վոր անգամ այն բանից հետո, յերբ արդեն կոնֆլիկտ է առաջացել արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերութեանները միջև, յերբ հին հասարակութեան ընդերքում արդեն հասունացել են նոր, կոմունիստական հասարակութեան նյութական նախադրյալները, անցումը դեպի այդ կոմունիստական հասարակութեանը հնարավոր է միայն առաջավոր դասակարգի գլխակցական պլանաչափ գործունեութեան հետևանքով, մի դասակարգ, Վորը կարող է և պետք է իր շուրջը համախմբի բոլոր աշխատավորներին: Առանց դրան անհնարին է լուծել արտադրողական ուժերի և կապիտալիստական արտադրական հարաբերութեանները միջև յեղած հակասութեանները:

Արտադրողական ուժերի հասարակ աճման հետևանքով կապիտալիզմից դեպի սոցիալիզմ ավտոմատիկ անցնելու մենշևիկյան, ուղորտունիստական թեորիան, սոցիալիզմի մեջ կապիտալիզմի խաղաղ ներածման «թեորիան» յեղում է այն անհեթեթ յենթադրութեանից, թե արտադրողական ուժերի աճումն ինքն իրեն, առանց մասսաների ստեղծագործ հեղափոխական գործունեութեան, տանում է դեպի կապիտալիզմի փոխակերպումը սոցիալիզմի: Իսկ իրականում կապիտալիստական արտադրական հարաբերութեանները կարող են լիկվիդացիայի յենթարկվել մասսա-

ների բռնի հեղափոխութեան հետևանքով միայն: Իսկ այդ մասսաները չեն կարող կազմակերպված հանդես գալ, յեթե նրանք չհասկանան, չգիտակցեն իրենց դասակարգային շահերի անհատելի հակադրութեանը բուրժուազիայի շահերին, յեթե բանվոր դասակարգը չի գիտակցի, Վոր միայն բռնի հեղափոխութեան ուղին, պրոլետարիատի գիկտատուրայի ուղին է հանդիսանում այն միակ ուղին, Վորը կարող է ապահովել հաղթանակը: Բան-Վոր դասակարգի համաշխարհային-պատմական դերի այդ գիտակցումը, պայքարի ուղիների և միջոցների իմացութեանը միայն մարքսիզմ-լենինիզմն է տալիս: Բողոքից միև իդեաների դրոշի ներքո միայն հնարավոր է բոլոր յերկրների պրոլետարները և աշխարհի ճնշված ժողովուրդների միավորումը և ազատագրումը:

Լենինը միշտ սովորեցնում էր, Վոր առանց հեղափոխական թեորիայի չի կարող հեղափոխական շարժում լինել: Դասակարգի առաջավոր մարտիկի դերը կարող է կատարել միայն այն կուսակցութեանը, Վորը ղեկավարվում է առաջավոր թեորիայով:

Ընկեր Ստալինն իր «Լենինիզմի հիմունքների մասին» աշխատութեան մեջ թեորիայի մասին գրում էր.

«Թեորիան բոլոր յերկրների բանվորական շարժման փորձն է իր ընդհանուր ձևով վերցրած: Իհարկե, թեորիան առարկայողուրդ է դառնում, յեթե նա չի կապվում հեղափոխական պրակտիկայի հետ, ճիշտ այնպես, ինչպես պրակտիկան ել կուր և դառնում, յեթե նա չի լուսավորում իր ճանապարհը հեղափոխական թեորիայով: Բայց թեորիան կարող է բանվորական շարժման մեծագույն ուժը դառնալ, յեթե նա կապվորվում է հեղափոխական պրակտիկայի հետ անքակտելիորեն կապակցված կերպով, Վորովհետեւ նա՝ և միայն նա՝ կարող է շարժմանը տալ վստահութեան, կողմնորոշման ուժ և շրջապատող իրադարձութեանների ներքին կապի ըմբռնում, Վորովհետեւ նա՝ և միայն նա՝ կարող է ոգնել պրակտիկային հասկանալու միջ միայն այն, թե ինչպես և դեպի ո՛ւր են շարժվում դասակարգերը ներկայումս, այլ և այն, թե ինչպես և դեպի ո՛ւր պետք է շարժվեն նրանք ամենամոտիկ ապագայում»¹:

Մարքսիզմը սովորեցնում է, Վոր առաջավոր հասարակական թեորիան, առաջավոր իդեաները խաղում են մեծագույն մորե-

¹ Ստալին, Լենինիզմի հարցերը, հայ. հրատ., էջ 24—25:

լիզացիոն, կազմակերպող դեր, իսկ ռեակցիոն իդեաներն արգելք, խոչընդոտ են հանդիսանում հասարակական զարգացման համար: Մարքսիզմը սովորեցնում է նաև, վոր առաջավոր իդեաները վորքան ավելի մոտ, վորքան ավելի խորը, վորքան ավելի ճշտորեն են արտահայտում իրենց եպոխայի պահանջմունքները, հասարակութան տնտեսական զարգացման պահանջմունքները, այնքան նրանք կոչված են ավելի մեծ դեր խաղալու պատմական շարժման մեջ:

Մեր եպոխայի պատմական պահանջմունքների, մեր ժամանակի և մարդկության ամբողջ ապագա զարգացման պահանջմունքների ահա այս ամենից մոտիկ, ադեքվատ արտահայտությունն է մարքսիզմ-լենինիզմը, բոլշևիզմը, և աշխարհում չկա այն ուժը, վորը կարողանար խոչընդոտել այդ իդեաների հաղթանակն ամբողջ աշխարհում:

Դուք հիշում եք մարքսիզմ-լենինիզմի կողմնակիցներին կրած հալածանքը ցարիզմի կողմից: Մարքսի-Ենգելսի-Լենինի-Ստալինի յերկերն արգելվում էին, վոչնչացվում: Յեվ այնուամենայնիվ ցարիզմն իրեն ու բուրժուազիային կորստից չլիքրկեց: Արևմուտքում նույնպես հալածում են մարքսիստներին ու մարքսիզմը: Բայց ինչպես վոր ցարիզմը չկարողացավ խանդարել լենինիզմի, բոլշևիզմի իդեաների հաղթանակին, այնպես էլ դրանց հաղթանակին չեն կարողանա խանդարել կապիտալիստական յերկրներին տիրող դասակարգերը:

IV

Վորքան ավելի յե մոտենում հեղափոխությունը, այնքան ավելի մեծ ուժով է հանդես գալիս առաջավոր իդեաների, առաջավոր դիտակցության համար մղվող պայքարի նշանակությունը:

Ենգելսը «Գյուլագիտական պատերազմը Գերմանիայում» գրքի առաջաբանում ասում էր, թե պրոլետարիատն ունի դասակարգային պայքարի յերեք ձև. տնտեսական պայքար, քաղաքական պայքար և թեորիական պայքար: Բոլոր այս յերեք զծերով համակենտրոն հարված հասցնելու մեջն է միայն բանվոր դասակարգի պայքարի հաջողության յերաշխիքը:

Մեղլիական բանվորական շարժման հետամնացություն կարևորագույն պատճառներից մեկն Ենգելսը համարում էր անդլիական բանվորական շարժման առաջնորդների անտարբերությունը դեպի թեորիան:

Մարքսը և Ենգելսը պրոլետարիան հեղափոխության նախադրյալների նախապատրաստման շրջանում հարկադրված յեղան սոցիոլոգիայի ասպարեզում գլխավոր հարվածները հասցնել պատմական իդեալիզմի ներկայացուցիչներին:

Մարքսի և Ենգելսի բոլոր յերկերը, ինչպես հայտնի յե, — այդ վոչ միայն դիտական կոմունիզմի, ամբողջությամբ վերացրած մարքսիզմի դրական հայացքների շարադրումն է, այլև դրանք դրա հետ մեկտեղ հանդիսանում են բուրժուական իդեաների անհաշտ հեղափոխական քննադատություն:

Մարքսի և Ենգելսի բոլոր յերկերն ուղղված են բանվոր դասակարգին թշնամի իդեոլոգիայի դեմ, նրանք բոլորը հետապնդում են այն նպատակը, վոր լուսավորեն բանվոր դասակարգի միտքը, ազատագրեն նրանց բուրժուական նախապաշարմունքների իշխանությունից, դրանց նախապատրաստեն դալիք հեղափոխությանը: Մարքսը և Ենգելսը տեսնում էին, թե ինչպիսի արգելակող, ռեակցիոն դեր են խաղում բուրժուական իդեաները, տրադիցիաները, նախապաշարմունքները:

«Լուսի Բոնապարտի բրյուսների տասնութի» մեջ Մարքսը, վերլուծելով այն պատճառները, վոր հասցրին Լուսի Բոնապարտի հեղաշրջմանը Ֆրանսիայում, քննարկում է այն ժամանակվա կյանքի յերևույթների ամբողջ համակցությունը: Յեվ վորպես հեղաշրջմանը նախատող պատճառներից մեկը Մարքսը մատնանշում է պատմականորեն կազմավորված այն տրադիցիաները, վորոնք ապրում են հետամնաց, ճնշված դյուղացիների դիտում:

Ինչպե՞ս կարող էր պատահել, վոր Ֆրանսիայում, հեղափոխական մեծ տրադիցիաների յերկրում, Ֆրանսիայում, վորն ապրել է բուրժուական մեծ հեղափոխությունը, յակոբինյան դիկտատուրան, 1830 թիվը, 1848 թիվի հունիսյան բարիկադները, — այդ յերկրում ինչպե՞ս կարող էր պատահել, վոր ստահակ Լուսի Բոնապարտը կարողանար հակահեղափոխական հեղաշրջում իրականացնել:

Այդ պատճառները բացատրելով, Մարքսն ասում է.

«Պատմական ավանդությունն ստեղծել է Ֆրանսական դյուղացիների այն հավատը, թե Նապոլեոն անունով մի մարդ պետք է վերադարձնի նրանց բոլոր կորցրած բարիքները: Յեվ ահա գտնվում է մի անհատ, վոր իրեն ձևացնում է այդ մարդը, վորովհետև նա Նապոլեոն անունն է կրում, համաձայն Նապոլեոնի որենսդրքի, վորը կարգադրում է. «La recherche de la paternité est interdite» («Ապրիկի յերեխայի յակական հոր վորոնումն

արգելում է»): Քսանաճյա թափառաչը ընկությունից և մի շարք անհեթեթ արկածներից հետո՝ զբույցն իրականանում է, և այդ մարդը դառնում է Ֆրանսացիների կայսրը: Յեղբորորդու մանիան իրականանում է, վորովհետև այն միատեղվում էր Ֆրանսական ազգի ամենաբազմամարդ ղաթակարգի մանիայի հետ»¹:

Պատմական մատերիալիզմը հասարակական կյանքի, պատմության ուսումնասիրության միակ գիտական մեթոդն է: Այդ պահանջում է, վոր իրականութունը, վորպես բարդ, հակասական պրոցես, բազմակողմանի ուսումնասիրության յենթարկվի: Պատմական մատերիալիզմը, ինչպես նաև մարքսիզմ-լենինիզմն ամբողջութամբ, հեղափոխական գործողության մեծագույն զենքն է: Իսկ հեղափոխական գործողությունն այնքան ավելի հաջող կլինի, վորքան ավելի ճշտորեն կլմացվի իրականութունը: Թշնամիները զրպարտում են մարքսիզմին, յերբ ասում են, թե մարքսիզմն անտեսում է իդեաների դերը հասարակական կյանքի մեջ: Ինչպես տեսնում ենք, Մարքսը Լուի Բոնապարտի հեղաշրջման անալիզն անելիս հաշվի չէ առնում անգամ տրագիկաների դերը:

Մարքսն ու Ենգելսն իրենց ամբողջ գործունեությունը նվիրել են պրոլետարական հեղափոխության թեորիայի անդուլ մշակմանը, ժամանակակից ամենաառաջավոր գիտակցության գիտական կոմունիզմի մշակմանը:

Իր ամենավաղ աշխատություններից մեկում—«Իրավունքի հեղեղյան փրկսոփայության քննադատության շուրջը» դրքի մեջ Մարքսը գրում էր, թե թեորիան, յերբ նա տիրապետում է մասսաներին, նյութական ուժ է դառնում:

Այդ նույն աշխատության մեջ Մարքսը գրում էր, թե նոր փրկսոփայությունը պրոլետարիատի մեջ գտնում է հին աշխարհը փոխելու իր նյութական զենքը, իսկ պրոլետարիատը փրկսոփայության մեջ գտնում է պայքարի իր հոգևոր զենքը:

Իր գլխավոր աշխատության, «Կապիտալի» մասին Մարքսը նամակներից մեկում գրում էր, թե այդ կլինի բուրժուազիայի գլխին բաց թողված մեծագույն պայթուցիկ ուժ ունեցող արկ: Յեզ իսկապես, այդ՝ խորտակող և վոչնչացնող ուժի մի հարված էր, վորն ուղղված էր ընդդեմ բուրժուական քաղաքատնտեսության, ընդդեմ կապիտալիզմի, նրա ջատագույների, վորոնք

փորձում էին կապիտալիզմը ներկայացնել վորպես միակ հնարավոր հասարակական կարգ:

«Լուի Բոնապարտի բրյուսների տանուլթը» աշխատության մեջ, վորից քաղվածք ենք բերում ստորև, Մարքսն ասում է, վոր կոմունիստական հեղափոխությունը չի կարող նույնիսկ սկսվել, քանի դեռ վերացված չեն անցյալի սնահավատությունները: «Նախկին հեղափոխությունները,—գրում էր Մարքսը,—համաշխարհային պատմական հետադարձ հիշողությունների կարգի ունեյին, վորպեսզի խլացնեյին միտքն իրենց սեփական բովանդակության մասին: XIX դարի հեղափոխությունը պետք է թողնի, վոր մեռելները թաղեն իրենց մեռելներին»¹:

Այլ կերպ ասած, պրոլետարական սոցիալիստական հեղափոխությունը վոչ մի պատրանքի կարիքը չունի. նա պահանջում է, վոր հատկորեն գիտակցվի, թե ինքը մի նոր հեղաշրջում է, վորը կոչված է վոչնչացնելու ստրկության և կեղեքման բոլոր ձևերը, ստեղծել մինչ այդ չտեսնված մի հասարակարգ—կոմունիստական հասարակարգ: Բանվոր դատակարգի այդ գիտակցությունը մշակելու վրա, նրա պատմական դերը հիմնավորելու վրա յեն իրենց ամբողջ կյանքում աշխատել գիտական կոմունիզմ ստեղծողները:

Առանց Մարքսի և Ենգելսի ստեղծած գիտական կոմունիզմի անհնարին կլինեք ժամանակակից բանվորական շարժումը, անհնարին կլինեք սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակը իՄՂՄ-ում:

Լենինն ու Ստալինը, ստեղծելով պրոլետարական հեղափոխության նոր թեորիա՝ նոր եսոլիային, իմպերիալիզմի եսոլիային համեմատ, հենվում էյին մարքսիզմի հաստատուն հիմքի վրա: Ստեղծագործ կերպով դարգացնելով մարքսիզմը, Լենինն ու Ստալինը յեննում էյին մարքսիզմի սկզբունքներից, Մարքսի և Ենգելսի ստեղծած աշխարհայացքից:

Վերը մենք ասացինք, վոր Մարքսին ու Ենգելսին հարկ յեղավ հասարակական թեորիայի ասպարեզում հանդես գալ պատմական իդեալիզմի դեմ: Այն ժամանակ այդ՝ սոցիոլոգիայի ասպարեզում գլխավոր և, թերևս միակ թշնամին էր: Ուստի և Մարքսն ու Ենգելսն իդեալիստ թշնամիների դեմ մղած պայքարում ամենից առաջ պաշտպանեյին իրենց հասարակական թեորիայի հիմնական գրույթը, այն է, վոր կյանքի նյութական

¹ Մարքս, Ընտիր յերկեր, հ. II, էջ 302—303:

¹ Մարքս, Ընտիր յերկեր, հ. II, էջ 234:

պայմանները, եկոնոմիկան հասարակական զարգացման հիմքն է, վոր քաղաքական և իրավական կարգը, ինչպես նաև հասարակական գիտակցության տարրեր ձևերը, վերնաշենք են տնտեսական բաղկիսի վրա: Վերնաշենքերի փոփոխումը կախված է բաղկիսի, հասարակության հիմքի—եկոնոմիկայի փոփոխությունից:

Ըստինքյան հասկանալի չէ, վոր Մարքսի և Ենգելսի մտքովը յերեք չի անցել, ինչպես մենք տեսանք, բացառել վերնաշենքերի դերը, մասնավորապես իդեաների, իդեոլոգիաների դերը հասարակական զարգացման մեջ: Մարքսիզմի թշնամիները միայն կարող եյին անհեթեթ յեզրակացություններ անել այն մասին, թե իբր մարքսիզմը ժխտում է իդեաների դերը, գիտակցության դերը, քաղաքականության դերը պատմության մեջ:

Մարքսիզմի վոչ միայն թշնամիները, այլև միջանի կարծեցյալ կողմնակիցները փորձում եյին պատմական մատերիալիզմը մեկնաբանել տնտեսական մատերիալիզմի վոգով:

Դրա համար ել 90-ական թվականներին Իոսիֆ Բլոխին, Շտարկենբերգին և Մերինգին գրած նամակներում Ենգելսը հարկ համարեց հանդես գալ պատմական մատերիալիզմի նման մեկնաբանման դեմ:

Այդ նամակներից մեկի մեջ Ենգելսն ասում է, վոր յեթե այնպես լինեք, թե եկոնոմիկան միակ ուժն է, վորն ազդում է հասարակական զարգացման ընթացքի վրա, ապա ել ինչո՞ւ պիտի պայքարել պրոլետարիատի գիտատուրայի համար:

Մի ուրիշ նամակում (Բլոխին) Ենգելսը գրում եր.

«Մարքսը և յես մասամբ հանցավոր եյինք այն բանում, վոր յերիտասարդները (մարքսիստները) յերեմն տնտեսական կողմին տալիս եյին ավելի մեծ նշանակություն, քան այդ հարկավոր է: Մեզ հարկ եր լինում, առարկելով մեր հակառակորդներին, ընդգծելու այն գլխավոր սկզբունքը, վոր նրանք ժխտում եյին, և միշտ չեք, վոր բախականաչափ ժամանակ, տեղ և առիթներ եր լինում հարկ յեղածը տալ նաև փոխազդեցությանը մասնակցող մնացած մոմենտներին: Բայց հենց վոր դործը հասնում եր վորևէ պատմական ժամանակաշրջանի նկարագրմանը, այսինքն՝ պրակտիկ կիրառմանը, դործը փոխվում եր, և այստեղ արդեն վոչ մի սխալ չեք կարող լինել»¹:

Այս նամակից յերևում է, վոր Ենգելսի կյանքի վերջում արդեն յերևան յեկավ մարքսիզմի ռեվիզիոնիստական մեկնաբանման

վտանդը՝ տնտեսական մատերիալիզմի վոգով—հասարակության զարգացման մեջ գիտակցության, իդեաների, ընդհանրապես վերնաշենքերի դերի վոգով: Այդ բանը ռեվիզիոնիստներին վերջի վերջո հասցրեց այն տեղը, վոր նրանք բացասեցին բռնի սոցիալիստական հեղափոխության և պրոլետարիատի գիտատուրայի անխուսափելիությունը, հրաժարվեցին բանվոր դասակարգին թշնամի բուրժուական իդեոլոգիայի դեմ պայքարելուց, խոնարհվեցին բանվորական շարժման տարերայնության առջև:

Վրա հասավ զարգացման մի նոր շրջան—իմպերիալիզմի եպոխան, յերբ կապիտալիզմի հակասությունների սրուժյունը հասավ աննախընթաց աստիճանի, յերբ պրոլետարիական հեղափոխությունն որակաբար հարց դարձավ, յերբ միլիոնների ակտիվ, գիտակից դործունեյության հարցը ծառացավ վորպես վրձառական պատմական խնդիր: Հենց այդ ժամանակ տարածում ստացավ կեղծ—մարքսիստական այն թեորիան, վոր պրոպագանդում եյին II Ինտերնացիոնալի վայ—թեորետիկները, մի «թեորիա», վորը պատմական շարժումը դիտում է վորպես ավտոմատիկ պրոցես, վոր տեղի չէ ունենում մարդկանցից անկախ, դասակարգերի պայքարից անկախ: Այդ միատիկական թեորիայի կողմնակիցները պնդում եյին, թե իբր իրենք՝ արտադրողական ուժերն իրենց աճումով սոցիալիզմի համար վոչ միայն նախապատրաստում, ստեղծում են նախադրյալներ, նյութական պայմաններ, այլև ճակատագրականորեն տանում են դեպի սոցիալիզմ:

Իր ամենից ավելի խիստ արտահայտությունն այդ «թեորիան» ստացավ այն քարոզում, թե կապիտալիզմը խաղաղ կենրանի սոցիալիզմի մեջ առանց դասակարգային պայքարի, առանց պրոլետարիատի ակտիվ հեղափոխական դործունեյության, առանց բուրժուազիայի դեմ թեորետիկ պայքար մղելու:

Այդ «թեորիան» պաշտպանում եյին «եկոնոմիստները», մենչևիկները: Ինքնահոսի դավաճանական բուխարինյան «թեորիան» այդ բուրժուական թեորիայի յուրահատուկ նոր հրատարակությունն եր:

Յեվ ահա այդ պայմաններում բանվոր դասակարգի առաջնորդների առաջ, Լենինի և Ստալինի առաջ ծառացավ առաջնահերթ մի խնդիր—տարերայնության բուրժուական թեորիայի մերկացում և ջախջախում, պայքար գիտական սոցիալիզմը բանվորական շարժման մեջ մտցնելու համար:

«Եկոնոմիստներն» ու մենչևիկներն ասում եյին, թե սոցիալ-

¹ Մարքս և Ենգելս, Նամակներ, էջ 377: СоцЭкГиз, 1931 թ.:

լիստական գիտակցութիւնը չի կարելի մտցնել բանվորական շարժման մեջ, թե բանվորներն իրենք պետք և տարերայնորեն հասնեն գիտական սոցիալիզմին:

Լենինը նրանց պատասխանում եր, թե տարերային բանվորական շարժումը գտնվում է բուրժուական իդեոլոգիայի՝ իշխանութիւն տակ: Տարերայնորեն բանվորական շարժումը չի կարող տրեղ-յունիոնիստական գիտակցութեան սահմաններէջ դուրս գալ, յետե անաշխար սոցիալիստական ինտելիգենցիան, սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնը մարքսիստական, սոցիալիստական գիտակցութիւնը չմտցնի բանվորական շարժման մեջ:

Պլեխանովը կարծես թե համաձայնելը այս տեսակետի հետ, համեմայն դեպս նա այդ տեսակետին դեմ դուրս չեկալ: Իր «Մեր տարածայնութիւնները», «Պատմութեան նկատմամբ մոնիստական հայացքի զարգացման հարցի շուրջը», «Պատմութեան մեջ անհատի դերի մասին» և այլ աշխատութիւններէ մեջ նա տվեց պատմական զարգացման մարքսիստական ըմբռնման շարադրման, պոպուլարիզացիայի փայլուն նմուշներ: Բայց 1905 թվին, յերր Պլեխանովն արդեն մենչևիկյան բանակումն եր, նա հանդես յեկալ «Բանվոր դասակարգը և սոցիալ-դեմոկրատական ինտելիգենցիան» հոգւածով: Այդ հոգւածում Պլեխանովը հանդես յեկալ Լենինի այն տեսակետի դեմ, վոր նա հիմնաւորել եր իր «Ի՞նչ անել» աշխատութեան մեջ: Պլեխանովն այդ, ինչպես նաև մենչևիկյան ժամանակաշրջանի ուրիշ հոգւածներում նահանջեց մարքսիզմից, կանգնեց մի տեսակետի վրա, վորն ընդհանուր եր «եկոնոմիստները» և մենչևիկներէ հետ, վորոնք անտեսում եյին առաջավոր իդեալների, առաջավոր գիտակցութեան դերը հեղափոխական շարժման մեջ:

Այս կապակցութեամբ ել հենց պետք և հասկանալ ընկեր Ստալինի ցուցումն այն մասին, թե Լենինին և պատկանում հասարակական զարգացման մեջ առաջավոր իդեալներէ դերի հարցի բազմակողմանի մշակման մեծագույն ծառայութիւնը:

Լենինն ու Ստալինն եյին հենց, վոր իրենց ամենալաղ աշխատութիւններէջ սկսած, — այն ե՝ «Ի՞նչ եւ «Ժողովրդի բարեկամները»...», «Ի՞նչ անել», «Հարեանցիորեն կուսակցական տարածայնութիւններէ մասին» և այլն, — բազմակողմանիորեն մշակում եյին առաջավոր իդեալներէ ձեւափոխող, մորիլիզացող հեղափոխական դերի հարցը հասարակական զարգացման մեջ: Իրենց բոլոր աշխատութիւններում Լենինն ու Ստալինը հանդես

եյին գալիս մարքսիզմին, բոլշևիզմին թշնամական բուրժուական և մանր-բուրժուական իդեալներէ դեմ, վորոնք թուեալորում եյին բանվորներէ գիտակցութիւնը, արդեւակում եյին սոցիալիստական հեղափոխութեան զարգացումը:

Բոլշևիզմը վորպես քաղաքական նոր ուղղութիւն կապւած եր մասսաների ստեղծագործ գործունեյութեան նկատմամբ ունեցած անսասան հալատի հետ, մասսաներ, վորոնց հեղափոխական և ձեւափոխող գործունեյութիւնը կախւած և այն բանից, թե նրանք ինչ չափով եւ ազատագրվել բուրժուական գիտակցութեան աղբակցութիւնից, թե հեղափոխական գիտակցութիւնը, առաջավոր իդեալներն ինչ չափով եւ տիրել միլիոններէ մտքին:

Մենչևիզմը, անտեսելով մասսաների ակտիվ հեղափոխական դերը, բացասում եր նաև առաջավոր իդեալներէ ակտիվ դերը հասարակական զարգացման մեջ:

Յետե մենք նայենք Լենինի և Ստալինի բոլոր յերկերը, սկսած ամենալաղ աշխատութիւններէջ և վերջացած վերջիններով, ապա կտեսնենք, թե դրանց մեջ ինչ հսկայական տեղ և հատկացւած տարերայնութեան և գիտակցականութեան պրորէնմին, տարերային բանվորական շարժումը գիտակից շարժման վերածելու պայքարին, առաջավոր հեղափոխական թերիայի այն դերի լուսաբանման, վոր նա ունի բանվոր դասակարգին թշնամի բուրժուական և մանր-բուրժուական իդեոլոգիայէ դեմ մղվող պայքարում:

Բոլորովին պատահական չե, վոր Լենինի առաջին աշխատութիւններէջ մեկը — «Ի՞նչ եւ «Ժողովրդի բարեկամները»...» վերջանում և այն բառերով, թե կոմունիստական հեղափոխութիւնը կախւած կլինի այն բանից, թե ինչ չափով կհաջողվի գիտական կոմունիզմի իդեալները տարածել մասսաներէ մեջ: Պատահական չե, վոր Լենինի մյուս խոշոր աշխատութիւնը, — «Ի՞նչ անել», վորն ուղղված և «եկոնոմիստները» դեմ, նվիրված և տարերայնութեան և գիտակցականութեան հարցին, վորպես այն ժամանակվա բանվորական շարժման ամենաարմատական պրորէնմին:

Պատահական չե, վոր իր առաջին աշխատութիւններէ մեջ արդեն՝ «Անարիզիզմ թե սոցիալիզմ» և «Հարեանցիորեն կուսակցական տարածայնութիւններէ մասին»՝ ընկեր Ստալինը, պայքարելով մենչևիկներէ դեմ, տարերայնութեան դեմ, հանուն բանվոր դասակարգի սոցիալիստական գիտակցականութեան,

պաշտպանում եր գլխավոր սոցիալիզմը բանվորական շարժման մեջ մտցնելու լենինյան իդեան:

«Լենինիզմի հարցերի» մեջ ընկեր Ստալինն ամբողջ ուժով ընդգծեց առաջավոր հեղափոխական թեորիայի մեծ դերը:

Այս ամբողջ գիրքն ուղղված է II Ինտերնացիոնալի հակահեղափոխական իդեանների դեմ, տրոցկիզմի դեմ, լենինիզմի բոլոր թշնամիների դեմ: Այդ գիրքը խորտակիչ հարված հասցրեց թըշնամական թեորիաներին: Նրա մեջ ընկեր Ստալինը պաշտպանեց լենինիզմի մեծ իդեանները: Այդ իդեանների դրոշի ներքո մեր ժողովուրդը կառուցեց սոցիալիզմը:

1938 թվականին պրոպագանդիստների խորհրդակցությանը, վոր գումարվեց «Համկ(բ)Կ պատմության համառոտ դասընթացի» լույսընծայման կապակցությամբ, ընկեր Ստալինն իբրև որինակ այն բանի, թե ինչ դեր են խաղում և կարող են խաղալ առաջավոր իդեանները հասարակական զարգացման մեջ, բերեց Լենինի հռչակավոր Ապրիլյան թեզիսները:

Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո, բանվորների և զինվորների վոչ-բավականաչափ գլխակցականություն հետևանքով իշխանությունն անցավ բուրժուական ժամանակավոր կառավարության ձեռքը: Խորհուրդները, վորոնց մեջ մեծամասնությունը մենչևիկներն ու եսերներն էյին, կամավոր կերպով հրաժարվեցին իշխանությունից:

Մենչևիկներն ու եսերները հեղափոխությունը համարում էյին ավարտված: Մինչդեռ ժամանակավոր կառավարությունը հաղիվ եր վտրքի վրա կանգնում: Ի՞նչ անել հետադաշում, վորո՞նք են հետագա հեռանկարները:

1917 թ. ապրիլին ժամանում է Լենինը և հանդես է գալիս իր հռչակավոր Ապրիլյան թեզիսներով, վորոնց մեջ նա առաջ քաշեց իշխանությունը խորհուրդներին հանձնելու և սոցիալիստական հեղափոխության համար պայքարելու լոզունգները: Այդ լոզունգներում բանվոր դասակարգին և չքավորագույն դեյուղացիությունը ցույց տրվեց պայքարի պարզ ուղին: Թշնամիները կատաղում էյին, լենինյան մեծ լոզունգներն ու իդեանները դառանցանք անվանելով: Այսպես էյին հին աշխարհի ուժերը փորձում միշտ վարկաբեկել նորը: Բայց բոլշևիզմի վեհ իդեանները, վորոնք աբսոլյուտում են մեր յերկրի զարգացման կենսական հարցերը, տիրացան միլիոնների մտքին, վերածվեցին կապիտալիզմը տապալող հզոր նյութական ուժի:

Ընկեր Ստալինն ասում է, վոր յեթե չլինեյին Լենինի Ապ-

րիլյան թեզիսները, դժվար թե հնարայնոր լինեյ չոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ հեղափոխություն հաղթանակը, խորհրդային իշխանություն հաստատումը: Ահա՛ թե ընկեր Ստալինն ինչ ուժով է ընդգծում բոլշևիզմի մեծ իդեանների մոբիլիզացնող, ձևափոխող դերը: Առանց բոլշևիզմի իդեանների չեյ կարելի կադմակերպել, համախմբել հեղափոխական մեծ բանակը, վորը տապալեց կապիտալիզմը և կառուցեց սոցիալիզմը:

«Համկ(բ)Կ պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ ասվում է.

«Բոլշևիկների կուսակցությունը չեյ կարողանա հաղթել 1917 թվականի չոկտեմբերին, յեթե նրա առաջավոր կադրերը չտիրապետեյին մարքսիզմի թեորիային, յեթե նրանք չսովորեյին այդ թեորիայի վրա նայել՝ վորպես գործողություն ուղեցույցի, յեթե նրանք չսովորեյին առաջ մղել մարքսիստական թեորիան, հարստացնելով այդ թեորիան պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի նոր փորձով»¹:

Ընկեր Ստալինի գլխավորությամբ մեր կուսակցության մղած պայքարն ընդդեմ մեկ յերկրում սոցիալիզմի հաղթանակի անհնարինություն թշնամական թեորիաների, ընդդեմ ինքնահոսի բուրժուական բուխարինյան թեորիայի՝ այդ պայքարը սոցիալիզմի հաղթանակի անհրաժեշտ պայմանն եր: Առանց այդ «թեորիաները» ջախջախելու չեյ կարելի մասսաներին մոբիլիզացիլ յենթարկել հաղթահարելու սոցիալիզմի համար մղվող պայքարում յեղած դժվարությունները, չեյ կարելի մասսաներին ներշնչել սոցիալիզմի հաղթանակի հավատի վողին: Իսկ առանց հաղթանակի հավատի չի կարելի հաղթանակել: Այդ հավատը տալիս է մարքսիզմ-լենինիզմը:

Ընկեր Ստալինը պաշտպանեց լենինիզմի մարքությունը, ստոր թշնամիների, ռեվիզիոնիստների հարձակումներից պաշտպանեց այն: Սոցիալիզմի համար մղվող դասակարգային պայքարի ընթացքում ընկեր Ստալինը հարստացրեց, ստեղծագործորեն զարգացրեց մարքսիզմ-լենինիզմը բոլոր դեկերով: Ընկեր Ստալինը լենինիզմի վառ լույսով լուսավորում եր և լուսավորում է սոցիալիզմի համար ժողովրդի մղած հաղթական պայքարի ուղին: Առանց մարքսիզմ-լենինիզմի ստեղծագործ մշակման, հարստացման, զարգացման չեյ կարելի հաղթանակներն առաջ շարժվել:

¹ Համկ(բ)Կ պատմության համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 481:

ԽՍՀՄ ներկայումս մտել և զարգացման մի նոր շրջան, սոցիալիզմի կառուցումն ավարտելու և աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու շրջանը: Իսկ ի՞նչ և հարկավոր մեզ, վոր իրականացնենք սոցիալիզմի կառուցումն ավարտելու և կոմունիզմին անցնելու մեծ խնդիրը:

Լիակատար կոմունիզմը—այդ այն հասարակարգն է, վորտեղ իրականացված կլինի հետևյալ սկզբունքը. «յուրաքանչյուրից ըստ նրա ընդունակությունների, յուրաքանչյուրին ըստ նրա պահանջմունքների»: Այս սկզբունքը կենսագործելու համար հարկավոր է վոչ միայն հասնել, այլև անցնել տնտեսական տեսակետից առաջավոր կապիտալիստական յերկրներից, հարկավոր է հասնել արտադրվող պրոդուկտների առատությանը: Դրան հասնելու կարևորագույն միջոցն աշխատանքի արտադրողականության մեծագույն բարձրացումն է:

Կապիտալիզմը Ֆեոդալիզմին կարողացավ հաղթանակել ամենից առաջ այն պատճառով, վոր նա ստեղծեց աշխատանքի ավելի բարձր արտադրողականություն, քան այն, վոր ունեւ Ֆեոդալիզմը: Սոցիալիզմը, ասում եւ Լենինը, կապիտալիզմին տընտեսական տեսակետից կարող է վերջնականապես հաղթահարել այն ժամանակ, յերբ նա աշխատանքի արտադրողականության ավելի բարձր մակարդակ կստեղծի:

Կապիտալիզմի պայմաններում աշխատանքի արտադրողականության զարգացման սահմանն են ծառայում կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները, արտադրության սահմանափակ նպատակները (չահույթը), մասսաների աղքատությունը:

Արտադրության մեր սոցիալիստական յերզանակը բաց է անում աշխատանքի արտադրողականության զարգացման չտեսներված հնարավորություններ: Աշխատանքն իրեն, և վոչ թե շահագործողների համար, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության պրոդուկտների շարունակ աճող պահանջը ծառայում են վորպես զարգացման մշտական խթան: Արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մեջ արտադրության տեխնիկան մեզ մոտ ամբողջապես ավելի բարձր է, քան ամենաառաջավոր կապիտալիստական յերկրներում: Մասսաների կյանքի նյութական պայմանները շարունակ բարելավվում են: Տարեցտարի աճում է աշխատավորության կուլտուրական մակարդակը: Մեզ մոտ ստեղծված են բոլոր նախադրյալներն աշխատանքի արտադրողա-

կանության չտեսնված աճման համար: Սոցիալիզմից կոմունիզմին անցնելը պահանջում է աշխատանքի ե՛լ ավելի բարձր արտադրողականություն, քան ամենաառաջավոր կապիտալիստական յերկրներում:

Մեր ստախանովականները, մեր հայրենիքի առաջավոր մարդիկ տվեցին աշխատանքի սոցիալիստական աշխարհի արտադրողականության նմուշներ, վոր գերազանցում է կապիտալիստական յերկրների աշխատանքի արտադրողականության մակարդակից: Ինչո՞ւ ստախանովականներն այդպիսի հաջողությունների հասան աշխատանքի արտադրողականության ասպարեզում: Վորովհետեւ նրանք տիրապետել են իրենց գործի տեխնիկային, վորովհետեւ նրանք գիտակցորեն, սոցիալիստական ձևով են մոտենում աշխատանքին: Ստախանովականների, առաջավոր, գիտակից բանվորների և կոլտնտեսականների համար աշխատանքը դարձել է պատվի գործ, փառքի գործ, արիության ու հերոսության գործ: Յեթե մեր յերկրի բոլոր բանվորներն ու գյուղացիներն աշխատեյին ստախանովականների պես, առաջավոր բանվորների ու կոլտնտեսականների պես, այդ մի ամբողջ հեղափոխություն կլիներ աշխատանքի արտադրողականության ասպարեզում: Մեր յերկիրն զգալիորեն կարագացներ իր առաջնադասությունը: Մեր յերկիրն աշխուշոտ աճելու անգամ ավելի հարուստ: Ապա ի՞նչ է ամենից առաջ հարկավոր, վոր ձեռք բերած նախադրյալներով հասնենք աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը, վոր բոլոր քաղաքացիների աշխատանքը դառնա ստախանովյան, ավելի արտադրողական:

Այստեղ ծառայում է աշխատանքի նկատմամբ նոր վերաբերմունք ունենալու, աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական, գիտակից վերաբերմունք ունենալու հարցը: Մեր մարդիկ, մեր յերկրի բանվորները, գյուղացիները, ինտելիգենցիան, խորտակելով հին հասարակական կերտվածքը—կապիտալիստականը, ստեղծելով նոր հասարակական կարգ—սոցիալիստականը, փոխելով մեր յերկրի արտաքին բնությունը, կերպարանքը, փոխում եյին իրենք իրենց: Մարքան ասում եւ, վոր բանվոր դասակարգին իրենք իրենց: Մարքան ասում եւ, վոր բանվոր դասակարգին հեղափոխությունը հարկավոր է վոչ միայն նրա համար, վոր տապալի հին հասարակական կարգը և հաստատի իր տիրապետությունը,—նրան հեղափոխությունը հարկավոր է նաեւ, վոր ինքը մաքրվի հին հասարակության կեղտից. «քնածին բժեւրից», վոր իմիճակի լինի հանդես գալու վորպես պետության ղեկավար, վորպես ժողովրդի ղեկավար:

Քսաներկու տարվա ընթացքում մեր յերկրի բանվոր դասակարգը, գյուղացիներն ու ինտելիգենցիան արմատապես փոխվել են: Մենք ունենք նոր բանվոր դասակարգ այն իմաստով, վոր այդ մի դասակարգ է, վորը չգիտե, թե ինչ է շահագործումը: Բանվոր դասակարգը տիրապետող, քաղաքականապես հասունացած, կոմիված դասակարգ է, վորն ալելի քան յերկու տասնյակ տարիների ընթացքում ասպացուցեց, վոր ինքը կարող է հանդես գալ վորպես հսկայական հերոսական յերկրի ժողովրդի ղեկավար:

ԽՍՀՄ ունի միանգամայն նոր գյուղացիություն, վորը կապիտալիստական ճնշում չի տեսել: Մեզ մոտ գյուղացիությունն ազատ է շահագործումից, իր սոցիալիստական տնտեսությունը վարում է առանց կալվածատերերի ու կապիտալիստների: Մեր կոլտնտեսային գյուղացիությունն անխղճի բարեկամություն մեջ է բռնվում դասակարգի հետ:

Մենք ունենք նոր, սոցիալիստական ինտելիգենցիա, վորը չի տեսել հին աշխարհը, ինտելիգենցիա, վորը հոգով ու սրտով ծառայում է ժողովրդին:

Իր մասսայով մեր ժողովուրդը—բանվորները, գյուղացիները, ինտելիգենցիան—ունի միանգամայն նոր, սոցիալիստական գիտակցություն: Ընկեր Մոլոտովը XVIII համադումարին տված իր գեկուցման մեջ ասում է, թե մեր յերկրի բանվորները, գյուղացիները, ինտելիգենցիան ճնշող մեծամասնություն սոցիալիստական հասարակության գիտակից կառուցողներ են:

Բայց այս նշանակում է արդյոք, թե մեզ մոտ մեր յերկրի բոլոր քաղաքացիները սոցիալիզմի գիտակից կառուցողներ են:

Վո՛չ, չի նշանակում: Մենք գեռես հետամնաց շատ տարրեր ունենք վոչ միայն գյուղացիների շրջանում, այլև բանվորների շրջանում:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո, սոցիալիստական շինարարության 22 տարվա ընթացքում մեր յերկրում արմատապես ձևափոխվել է եկոնոմիկան: Այդ հեղափոխականացնող ազդեցություն է ունեցել բանվորների, գյուղացիների, ինտելիգենցիայի վրա, մի ամբողջ հեղաշրջում է առաջացրել նրանց հոգեբանության մեջ:

Բայց և այնպես, չնայած դրան, այսօր մենք հարկադրված ենք լինում գեռես դեռ մարդկանց գիտակցության միջից կապիտալիզմի մնացուկները վերացնելու հարցը: Ինչո՞ւ: Վորով-

հետև գիտակցությունը, մարդկանց կյանքի պայմանների արտացոլումը հանդիսանալով, հետ է մնում կեցությունը զարգացումից: Մեկ անգամ առաջանալով, գիտակցությունը վորոշ ինքնուրույնություն է ձեռք բերում իր զարգացման մեջ, վորպես թե ձեռք է բերում ինքնեցիակի վորոշ ուժ, տրադիցիայի ուժ, սովորության ուժ: Բանվորները, գյուղացիները դարձրել են շարունակ դաստիարակվում էյին հին, բուրժուական հասարակության իդեաների վորդով: Բուրժուազիան պետական մեքենայի ոգնությունը, վորի բաղկացուցիչ մասն է յեկեղեցին, դպրոցը, մամուլը, տերտերների, խալաթադրների ամբողջ բանակը, ձգտում էր ապականել հոգին, թունավորել մասսաների գիտակցությունը: Մասսաների կյանքի պայմանները, բողոքի վորդի առաջ բերելով ընդդեմ ատելի բուրժուական կարգերի, ընդդեմ ճնշման, շահագործման, դրա հետ մեկտեղ սովորություն են ստեղծում աշխատանքի վրա նայել, վորպես հարկադրական դործի վրա:

«Հին հասարակությունը,—գրում է Լենինը,—հիմնված էր այն սկզբունքի վրա, վոր կամ դու յես թալանում ուրիշին, կամ ուրիշը՝ քեզ, կամ դու յես աշխատում ուրիշի համար, կամ ուրիշը՝ քեզ համար, կամ դու ստրկատեր ես, կամ ինքդ ստրուկ ես: Յեղ հասկանալի յե, վոր այդ հասարակության մեջ դաստիարակված մարդիկ, կարելի յե ասել՝ մոր կաթի հետ ժառանգում են այն հոգեբանությունը, սովորությունը, հասկացողությունը, թե՛ կամ ստրկատեր, կամ մանր սեփականատեր, մանր ծառայող, մանր չինովնիկ, ինտելիգենտ, մի խոսքով՝ մի մարդ, վորը հոգ է տանում իր սեփականն ունենալու համար, իսկ ուրիշների հետ դործ չունի»¹:

Մեր յերկրում նման գիտակցության մնացուկները գեռես քիչ չեն:

Գիտակցությունն ընդհանրապես միշտ իր զարգացման մեջ հետ է մնում նյութական կյանքի պայմանների զարգացումից:

Միքիչ ավելի մանրամասն քննենք մարդկանց կյանքի պայմաններից գիտակցության հետ մնալու պատճառները:

Գիտակցությունը միշտ յերկրորդային, մարդկանց նյութական կյանքի պայմաններից ածանցյալ է: Յերկրորդային, ածանցյալ, կեցություն արտացոլումը հանդիսանալով, գիտակցություն-

¹ Լենին, Հ. XXX, էջ 412:

նը հետ և մնում հասարակության նյութական կյանքի այն պայմանների դարգացումից, վորոնց արտացոլումն է:

Ընկեր Ստալինը «Անարխիզմ թե սոցիալիզմ» իր հոդվածներում կյանքի պայմանների դարգացումից գիտակցության հետ մնալու ընդհանուր որոնքի մասին գրում էր.

«Ստացվում է, վոր բուն հոգևոր կողմի դարգացման համար անհրաժեշտ է որդանիզմի այս կամ այն կառուցվածքը և նրա ներմային սխտեմի դարգացումը: Ստացվում է, վոր հոգևոր կողմի դարգացմանը, գաղափարների դարգացմանը նախորդում է նյութական կողմի դարգացումը, կեցության դարգացումը: Պարզ է, վոր սկզբում փոփոխվում են արտաքին պայմանները, սկզբում փոխվում է նյութը, ապա այնուհետև համապատասխանաբար փոխվում են գիտակցությունը և այլ հոգևոր յերեփույթները—իդեալական կողմի դարգացումը հետ և մնում նյութական պայմանների դարգացումից: Յեթե նյութական կողմը, յեթե արտաքին պայմանները, յեթե կեցությունը և այլն մենք անխնայաբար բովանդակություն, այն ժամանակ իդեալական կողմը, գիտակցությունը և այլ յերեփույթները մենք պետք է անխնայաբար ձև: Այստեղից առաջանում է մատերիալիստական հայտնի գրույթը—դարգացման պրոցեսում բովանդակությունը նախորդում է ձևին, ձևը հետ և մնում բովանդակությունից: Նույնը պետք է ասել և հասարակական կյանքի մասին: Այստեղ էլ նյութական դարգացումը նախորդում է իդեալական դարգացմանը, այստեղ էլ ձևը հետ և մնում իր բովանդակությունից: Գիտական սոցիալիզմի անունն անգամ չկար, յերբ արդեն գոյություն ուներ կապիտալիզմը և դասակարգային ուժեղ պայքար էր մղվում. դեռ վոչ մի տեղ չէր ծագել սոցիալիստական գաղափարը, յերբ արտադրության պրոցեսն արդեն հասարակական բնույթ ուներ:

Դրա համար ել,—ասում է Մարքսը,—«վոչ թե մարդկանց գիտակցությունն է վորոշում նրանց հասարակական կեցությունը, այլ նրանց հասարակական կեցությունն է վորոշում նրանց գիտակցությունը»: (Տես Մարքսի «Բաղադրատնտեսության քրննադատության շուրջը»): Յեւ այսպես, Մարքսի կարծիքով, տնտեսական դարգացումը կյանքի նյութական հիմքն է, նրա բովանդակությունը, իսկ իրաւական—քաղաքական և կրոնա-փիլիսոփայական դարգացումն այդ բովանդակության «գաղափարախոսական ձևը»—նրա «վերնաշենքն է»—դրա համար էլ Մարքսն ասում է. «Տնտեսական հիմքի փոփոխման հետ վաղ կամ ուշ

հեղաշրջվում է նաև ամբողջ հսկայական վերնաշենքը» (տես նույն տեղը):

Հենց կյանքում էլ սկզբում փոփոխվում են արտաքին նյութական պայմանները, ապա այնուհետև մարդկանց մտածողությունը, նրանց աշխարհայացքը—բովանդակության դարգացումը նախորդում է ձևի ծագմանն ու դարգացմանը¹:

Ինչպես վոր բնության մեջ նյութական կողմի, կեցության դարգացումը նախորդում է հոգևոր կողմի դարգացմանը, այնպես էլ հասարակության մեջ կյանքի նյութական պայմանները, կեցությունը, վորպես բովանդակություն, նախորդում են գիտակցության վորպես ձևի առաջացմանը: Ձևն այստեղ և այնտեղ հետ և մնում իր բովանդակությունից: Սա հասարակական գիտակցության դարգացումը բնորոշող ամենից ավելի ընդհանուր գծերից մեկն է:

Ընկեր Ստալինը «Անարխիզմ թե սոցիալիզմ» բրոշյուրում բերում է մի հասարակ և պարզ որինակ, վորը ցույց է տալիս գիտակցության հետ մնալը կյանքի պայմանների դարգացումից:

Պատկերացրեք, գրում է ընկեր Ստալինը, մի կոշիկար, վորն ուներ մի պտուղի արհեստանոց, բայց չգիտացալ խոշոր տնտեսատիրոջ մրցակցությանը, փակեց իր արհեստանոցը և վարձակց, ասենք, Ալեյխանովի մոտ: Նա մտալ Ալեյխանովի ֆարբիկան, բայց վոչ թե նրա համար, վոր դառնա մշտական վարձու բանվոր, այլ նրա համար, վոր փող հավաքի, փոքր կապիտալ կուտակի և ապա նորից բաց անի իր արհեստանոցը:

Ինչպես տեսնում եք, այդ կոշիկարի գրությունն արդեն պրոլետարական է, բայց նրա գիտակցությունը դեռևս պրոլետարական չէ, այդ մանր-բուրժուական է. այդ կոշիկարի, վորպես ինքնուրույն փոքր սեփականատիրոջ, գրությունն արդեն անհետացել է, բայց նրա մանրբուրժուական գիտակցությունը դեռևս չի անհետացել, այն հետ և մնացել նրա հասարակական գրությունից:

Պարզ է, վոր կյանքում նախ փոխվում են արտաքին պայմանները, նախ փոխվում է մարդկանց կեցությունը, իսկ հետո արդեն, գրության համապատասխան, նաև նրանց գիտակցությունը:

¹ Մեջ է բերվում ի. Բերկայի «Անդրկովկասի բուլշևիկյան կազմակերպությունների պատմության շուրջը» գրքից, հայ. հրատ., էջ 102—103, 1936 թ.:

Մարդկանց հասարակական հարաբերությունները սոցիալիզմին նախորդող բոլոր բարդ ֆորմացիաներում (հատկապես կապիտալիստական հասարակության մեջ), խճճված բնույթ էլին կրում: Կապիտալիզմի ժամանակ արտադրական հարաբերությունները ֆեոդալային բնույթ են կրել, վորտեղ ամեն ինչ կարծես թե գլխի վրա յե դրված: Կապիտալիզմի ժամանակ մարդկանց հարաբերությունները հանդես են գալիս իրեն իրենի հարաբերություններ:

Ահա հենց այս հարաբերությունները պատրանքային, աղճատված արտացոլում էլին ստանում նաև մարդկանց գոյությունը: Յեւ այս հասարակական հարաբերությունները գիտակա-նորեն արտացոլելու, ճանաչելու համար պահանջվեց յերկարա-տե ժամանակաշրջան:

Վ. Ի. Լենինը «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» գրքում պայքարելով հասարակական կեցության և հասարակական գիտակցության բաղդանովյան նույնացման դեմ, գրում էր.

«Այն հանգամանքից, վոր հաղորդակցության մեջ մտնելով, մարդիկ նրա մեջ մտնում են վորպես գիտակից ելակներ, վոր մի կերպ չի հետևում, թե հասարակական գիտակցությունը նույնանում է հասարակական կեցությանը: Հաղորդակցության մեջ մտնելով, մարդիկ բոլոր փոքրիշատե բարդ հասարակական ֆորմացիաների մեջ—և մանավանդ կապիտալիստական հասարակական ֆորմացիայի մեջ—չեն գիտակցում այն, թե վորպիսի հասարակական հարաբերություններ են ընդամենը ստեղծվում, ինչպիսի որենքներով են զարգանում նրանք և այլն: Որինակ, գյուղացին հացը ծախելիս «հաղորդակցության» մեջ է մտնում համաշխարհային շուկայում հացի համաշխարհային արտադրող-ների հետ, բայց նա չի գիտակցում այդ, չի գիտակցում նաև այն, թե հասարակական վորպիսի հարաբերություններ են ստեղծվում փոխանակությունից: Հասարակական գիտակցությունն արտացոլում է հասարակական կեցությունը—ահա Մարքսի ուսմունքը: Արտացոլումը կարող է լինել արտացոլվողի մոտավորապես ճիշտ պատճենը, բայց անհեթեթություն է այստեղ նույնության մոտին խոսելը»¹:

«Համաշխարհային տնտեսության մեջ յուրաքանչյուր առան-ձին արտադրող գիտակցում է, վոր ինքն այս-ինչ փոփոխություն-ներն է մտցնում արտադրության տեխնիկայի մեջ, յուրաքանչյուր

տնտեսատեր գիտակցում է, վոր նա այս-ինչ մթերքներն է փո-խանակում այլ մթերքների հետ, բայց այդ արտադրողներն ու այդ տնտեսատերերը չեն գիտակցում, վոր նրանք դրանով փո-փոխում են հասարակական կեցությունը: Այդ բոլոր փոփոխու-թյունների գումարը նրանց բոլոր ճյուղավորություններով 70 Մարքս էլ ընդգրկել չէլին կարողանա կապիտալիստական հա-մաշխարհային տնտեսության մեջ: Ամենաշատը, ինչ արված է, այն է, վոր հայտնագործված են այդ փոփոխությունների որեմե-նքը, գլխավոր կողմերով և հիմնականում ցույց են տրված այդ փոփոխությունների և դրանց պատմական զարգացման որոշելիս փոփոխությունները... Այն բանից, վոր դուք ապրում եք ու տնտեսավարում, յերեխաներ եք ծնում և պրոդուկտներ արտա-դրում ու փոխանակում դրանք,—գոյանում է դեպքերի որոշելի-վորեն—անհրաժեշտ շղթան, զարգացման այն շղթան, վորն ան-կախ է ձեռն հասարակական գիտակցությունից և յերեք լիակա-տար կերպով չի ընդգրկվում նրա կողմից: Մարդկության ամե-նաբարձր խնդիրն է—ընդհանուր և հիմնական գծերով ընդգրկել տնտեսական եվոլուցիայի (հասարակական կեցության եվոլու-ցիայի) որոշելիս արամարանությունն այն նպատակով, վոր ըստ հնարավորության ավելի ճշտորոշ, պարզ ու քննադատա-բար հարմարեցնենք նրան մեր հասարակական գիտակցությունը ու կապիտալիստական բոլոր յերկրների առաջավոր դասակար-գերի գիտակցությունը»¹:

Հասարակական գիտակցությունը, իդեոլոգիական վերնա-շենքերը, բաղխի արտացոլում հանդիսանալով, մեկ անգամ առաջանալով, վորոշ հարաբերական ինքնուրույնություն են ձեռք բերում իրենց զարգացման մեջ: Վորոշ վերնաշենքեր, ինչ-պիսին է կրոնը, հեղացված են բաղխից, ասես թե սալառնում են ամպերում, նրանց յերկրային, դասակարգային բովանդակու-թյունը, տնտեսական արմատները յերբեմն շատ դժվար է չոչա-թյունը, տնտեսական արմատները յերբեմն շատ դժվար է չոչա-թյունը, փել: Կրոնն, որինակ, գործադրում է այնպիսի պատկերացումներ, վորոնք ծնված են հաղարամյակներ առաջ, և այժմ այդ պատկե-րացումների անհեթեթությունն ակներև է (որինակ, ըրբլիական առասպելն աշխարհի ու մարդու ստեղծման մասին): Այնուամե-նայնիս, շնորհիվ այն բանի, վոր դրանք որբագործված են դա-րելով, հնությամբ, այդ անհեթեթություններն ապրում են

¹ Լենին, հ. XIII, հայ. հրատ., էջ 372—373:

¹ Լենին, հ. XIII, հայ. հրատ., էջ 370—371:

խոսմ, կոնսերվատիվ ուժ և հանդիսանում: Այս նախապաշար-
մունքը հակադասն լինաա և հասցնում կոլտնտեսային տնտեսու-
թյանը և ամբողջ սոցիալիստական պետությանը: Դժբախտա-
բար, հին հասարակության նման մշացուկներ մարդկանց դի-
տակցության մեծ դեռ քիչ հեն:

Մարքսը «Գոթայի ծրագրի քննադատություն» մեջ սուղա-
խոստովան հառարակություն մատչելն ասում էր.

«Մենք այստեղ դործ ունենք մեզ թե այնպիսի կոմունիստական հասարակության հետ, միորը զարգացել և իր սեփական հիմքերի վրա, այլ ընդհանրապես՝ այնպիսի, միորը հենց նոր և դուրս գալիս կապիտալիստական հասարակությունից և միորը, այլ սրտաճառով, բոլոր կողմերով էլ՝ տնտեսական, բարոյական և մտավոր՝ կրթում և հին հասարակության դեռչմը, այն հասարակության, մորի ընդերքից նա ծնվել է»¹:

Վ. Ի. Լենինը նույնպես լիովին նախատեսում էր, Վոր պրո-
լետարիատի դիկտատուրայի առջև դաստիարակչական խնդիրնե-
րը մերսկս կարևորագույն խնդիրներ կծառանան :

«... Հարկ կլինի պրոլետարիատի ղեկավարության ժամանակ,—գրում էր Լենինը,—վերադաստիարակել միլիոնավոր դյուղացիներին և մանր տնտեսատերերին, հարյուր—հազարավոր ծառայողներին, չինովնիկներին, բուրժուական ինտելիգենաներին, նրանց բոլորին յենթարկել պրոլետարական պետութանն ու պրոլետարական ղեկավարութանը, հաղթահարել նրանց բուրժուական սովորություններն ու տրադիցիաները...», ինչպես և անհրաժեշտ կլինի «տեախան պայքարով, պրոլետարիատի ղեկավարների հողի վրա, վերադաստիարակել նաև իրենց՝ պրոլետարներին ել, միմյանք իրենց սեփական մանր—բուրժուական նախապաշարումներից մի անդամով, հրաշքով, աստվածածնի հրամանով, լողունգի, բանաձևի՝ ղեկերտի հրամանով չեն ազատվում, այլ միայն՝ մանր—բուրժուական մասսայական ազդեցությունների դեմ մղվող յերկարատև և դժվար մասսայական պայքարում»²:

Ընկեր Ստալինը 1924 թվին դավկոմների քարտուղարների
դասընթացներում ՌԿ(Բ) XIII համագումարի արդյունքների մա-
սին ստում էր .

«Պրոլետարիատի դիկտատուրայի եպոխայում կուսակցու-

թյան ելական խնդիրներից մեկն այն է, վոր զարգացվի հին սերունդներին վերադաստիարակելու և նոր սերունդներին պրոլետարիատի դեկտատուրայի և սոցիալիզմի վողով զաստիարակելու աշխատանքը: Հին հասարակութունից ժառանգությունն ստացած հնամենի ընտելություններն ու սովորությունները, տրագիկիաներն ու նախապաշարումները սոցիալիզմի ամենապիտանգավոր թշնամին են: Դրանք, այդ տրադիցիաներն ու ընտելությունները, իրենց ձևօքումն են պահում աշխատավորների միլիոնավոր մասաներին... Դրանք յերբեմն մեծադույն վտանգ են ստեղծում պրոլետարիատի դեկտատուրայի բուն գոյության համար: Ուստի պայքարն այդ տրադիցիաների և ընտելությունների դեմ, դրանց պարտադիր վերացումը մեր աշխատանքի բոլոր սփերաներում, վերջապես, նոր սերունդների դաստիարակությունը պրոլետարական սոցիալիզմի վողով,—հանդիսանում են մեր կուսակցության այն հերթական խնդիրները, առանց վրոնց կենսագործման անհնարին և սոցիալիզմի հաղթանակը»:

Ահա թե դեռևս 1924 թվին ընկեր Ստալինն ինչ սրությամբ էր գնում կոմունիստական դատարարակության հարցը։ Այն ժամանակվանից ղիթխարի աշխատանք է կատարված։ Այժմ հին սովորությունների, տրագիդիաների ուժի ե նշանակության հարցը արդեն այնպես դրված է, թե դրանք սպառնում են բանվոր-դատարարի զիկտատության բուն գոյությունը։ Բայց հին սովորությունները, հին ընտելությունները, վնասակար տրագիդիաները, մոգ-կոմունիստական վերաբերմունքը դեպի աշխատանքը, դեպի հասարակական սոցիալիստական սեփականությունը դեռ պահպանվում են բնակչության հետամնաց մասի մոտ։ Հին մնացուկները գիտակցության մեջ արտահայտվում են նաև լեզվի վնասակարությամբ, չահախնդրությամբ, յերբ գործում են «ամեն մեկի չապիկն իր մարմնին մոտ ե» սկզբունքով, դրանք արտահայտվում են խնամիությամբ,—«խնչպես կարելի յե հող չտանել հարազատ մարդու մասին» (հիշե՛ք, ընկեր Ստալինը խոսում եր այն աշխատողներին մասին, վորոնք այլ աշխատանքի անցնելիս իրենց պոչից են քարշ տալիս իրենց մարդկանց)։ Այդ հին բնախրենց պոչից են քարշ տալիս իրենց մարդկանց)։ Այդ հին բնախրենց պոչից են քարշ տալիս իրենց մարդկանց)։ Այդ հին բնախրենց պոչից են քարշ տալիս իրենց մարդկանց)։

¹ Умрфу, *Љубица Јеркић*, *З. II*, *лж* 411:

² Լեւիւն, հ. XXV, էջ 248, 247:

ռողական պայման են հանդիսանում կոմունիզմի համար մղվող պայքարում:

Մեզ մոտ բոլոր նախադրյալներն ստեղծված են մեք սոցիալ-լիտական հասարակության լիակատար ծաղկման համար: Այդ պայմաններում կոմունիստներն գիտակից վերաբերմունքը դեպի աշխատանքը, խորհրդային ինտելիգենցիայի գաղափարական դաստիարակության հարցերն առաջնակարգ նշանակություն են ստացել:

Բանն այնպես էլ տեղի ունենում, վոր նոր արտադրական հարաբերությունները տարերայնորեն ստեղծում են նոր ավարտված սոցիալիստական գիտակցություն:

Նոր գիտակցությունը ձևավորվում է, կազմավորվում է հնի մնացորդները դեմ մղած պայքարում: Հին գիտակցությունը միանգամից չէ, վոր տեղը գիշում է նորին: Յեւ այստեղ ահա հանդես է գալիս սոցիալիստական պետություն մեծ դերը, բոլոր աշխատավորներին կոմունիստական գիտակցականության վոգով դաստիարակելու նրա ֆունկցիան:

Սոցիալիստական պետությունը թե՛ վարչական և թե՛ մանկավարժական միջոցներով մասսաներին դաստիարակում է աշխատանքի սոցիալիստական կարգապահության վոգով, դեպի հանրային սեփականությունը, դեպի պետությունը սոցիալիստական վերաբերմունք ունենալու վոգով:

Ուստի և ՀամԿ(բ)Կ XVIII համագումարը կոմունիստական դաստիարակության խնդիրն ամբողջ ուժով առաջ քաշեց և դրան առաջին տեղերից մեկը հատկացրեց:

Մասսաների կոմունիստական դաստիարակության դործում հսկայական դեր է պատկանում մեք սոցիալիստական ինտելիգենցիային: Բայց նա իր դերը կարող է կատարել այն ժամանակ միայն, յերբ համառորեն կաշխատի տիրապետել մարքսիզմ-լենինիզմին: Դաստիարակն ինքը պետք է դաստիարակված լինի, ասել է Մարքսը:

Կուսակցական պրոպագանդայի դրվածքի մասին ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի վորոշման մեջ ընդգծված է, թե մի շարք կուսակց-մակերպություններում դեպի ինտելիգենցիայի քաղաքական դաստիարակությունը պատշաճ վերաբերմունքի բացակայությունը առաջ բերեց այն, վոր միջանի աշխատողներ ընկան սոցիալիզմի թշնամիների բանակը:

Ուստի և կուսակցությունը սուր կերպով դրեց բոլշևիզմին

տիրապետելու հարցը, ինտելիգենցիային մարքսիզմ-լենինիզմի վոգով դաստիարակելու հարցը:

Մարքսիստական-լենինյան թեորիայի մեծագույն ուժը վոչ միայն այն է, վոր նա ընդունակ է ճիշտ արտացոլել ներկան, այլև նա ընդունակ է՝ կռահել ապագան, նախատեսել դեպքերի ընթացքը: Յեթե անցյալում առաջավոր մտածողները (որինակ, Թոմաս Մորը, Կամպանելլան, մեծ սոցիալիստ-ուստալիստներ Ֆուրյեն, Սեն-Սիմոնը, Ուենը) առավել կամ պակաս ճիշտ կռահումներ կարող էին անել սոցիալիստական հասարակարգի մասին, վորը պետք է վոխարինի կապիտալիզմին, ապա մարքսիզմի առաջացմամբ մենք հնարավորություն ունենք գիտականորեն կանխատեսել հասարակական դեպքերի ընթացքը: Այս կանխատեսման համապատասխան բանվոր դասակարգն ու կոմունիստական կուսակցությունները կառուցել և կառուցում են դասակարգային պայքարի իրենց ստրատեգիան ու տակտիկան: Պատմական դեպքերի ընթացքն արտասովոր համոզությունը ապացուցեց մարքսիզմի ճշտությունը, նրա գիտական գորեղությունը: ԽՍՀՄ-ում սոցիալիզմի հաղթությունը մարքսիզմ-լենինիզմի մեծագույն տրիումֆը յեղավ:

Իրենց վաղ շրջանի աշխատություններում արդեն գիտական կոմունիզմի հիմնադիրները զուշակում էին կապիտալիզմի կռախի անխուսափելիությունը, կոմունիստական հեղափոխության անխուսափելիորեն վրա հասնելը: Իր հիմնական աշխատության մեջ, — «Կապիտալում», կապիտալի կուտակման գլխում, Մարքսը տվել է կապիտալի համակենտրոնացման և կենտրոնացման աճման պատկերը: Այդ պրոցեսի վերլուծման վերջում Մարքսը գրում էր.

«Կապիտալի մագնատների մշտապես նվաղող թվի հետ, մագնատներ, վորոնք բռնատիրում են և մենաշնորհացնում փոխակերպման այս պրոցեսի բոլոր ոգուտները, աճում են թշվառու-թյան, ճնշման, ստրկացման, այլասերման, չահագործման քաթյան, և աճում է վրդովմունքն ել բանվոր դասակարգի, նակը, բայց և աճում է վրդովմունքն ել բանվոր դասակարգի, վորը մշտապես բազմանում և կրթվում, միանում ու կազմակերպվում է բուն իսկ արտադրության կապիտալիստական պրոցեսի մեխանիզմի միջոցով: Կապիտալի մենաշնորհը կապանք է դառնում արտադրության այն յեղանակի համար, վորը փթթել էր նրա հետ ու նրա շնորհիվ: Արտադրա-միջոցների կենտրոնացումն ու աշխատանքի հանրայնացումը հասնում են մի կետի, յերբ նրանք անհամատեղելի յեն դառնում իրենց կապիտալիստա-

կան պատյանի հետ: Սա պայթում է: Հնչում է կապիտալիստական մասնաւոր սեփականութեան ժամը: Եւրոպոլը կատարներն եւրոպոլը կացիայի լին լին թարկում»¹:

Կապիտալիզմի զարգացման ամբողջ հետադա ընթացքն ամբողջովին և լիովին հաստատեց այդ կանխատեսումը: Յերկրագնդի մեկ վեցերորդ մասում եքսպորտալիատորներն արդեն եքսպորտալիանյայի յեն յենթարկվել և հաղթել և սոցիալիզմը:

1887 թ. Ենգելսը Սիլվիոյ մոտեղ Բորկհայմի բրոշյուրի առաջաբանում գրում էր.

«... Պրուսիա—Գերմանիայի համար այժմ արդեն անհնարին և վորեն ասյլ պատերազմ, բացի՝ համաշխարհային պատերազմից։ Յեւ վայր կլինեն ատաճներում՝ չտեսնված չափի, չտեսնված ուժի համաշխարհային պատերազմ։ Ութից տաս միլիոն զինվոր կխեղդեն միմյանց և դրա հետ միասին կուտեն—կլափեն ամբողջ Յեւրոպան այն աստիճան մաքուր, ինչպես դեռ յերբեք չեն կերել—լափել մորենիսի ամպերը։ Յերեսնամյա պատերազմի պատճառած ամալացումը, խտացված յերեք չորս տարվա տեղության մեջ և տարածված ամբողջ մայր ցամաքի վրա, սով, համաճարակներ, ինչպես զորքի, այնպես եւ ժողովրդական մասսաների ընդհանուր վայրենացում՝ իբրեւ հետևանք սուր կարիքի, մեր արհեստական մեխանիզմի խճճվածություն անուորի, արդյունաբերության և վարկի ասպարեզում․ այս ամենը վերջանում և ընդհանուր անանկությամբ․ հին պետութիւնների և նրանց քաղաքացի պետական իմաստության կրախ՝ այնպիսի կրախ, վոր թագերը դուժինններով ընկած կլինեն մայթերի վրա ու չի գտնվի և վոչ մի մարդ, վոր բարձրացնի այդ թագերը, բացարձակ անկարելիություն նախատեսելու, թե ինչով կվերջանա այս ամենը և ով հաղթող դուրս կգա պայքարից, միայն մեկ արդյունք բացարձակապես անկասկած ե՝ ընդհանուր հյուծում և բանվոր դասակարգի վերջնական հաղթանակի պայմանների ստեղծում։

Այս և հեռանկարը՝ յեթե ռազմական սպառազնւումների տա-
պարեզում ծալքահեղուկյան հասցրած փոխադարձ կոնկուրեն-
ցիայի սխտեմը վերջնապէս տա իր անխուսափելի պտուղները։
Պարոնայք արքաներ և պետական մարզիկ, ահա թե ուր հասցը-
րեց ձեր իմաստութիւնը Հին Յելլոքային։ Յեզ յեթե ձեզ վո-
չինչ չի մնում անել, քան սկսել վերջին ռազմական մեծ պարը՝
մենք լաց չենք յինի (uns kann es recht sein)։ Թող պատե-

րազմը նույնիսկ չպրտի, կարող և պատահել, մեզ ժամանակա-
վորապես հետին պլանը, թո՛ղ խլի մեզինից միջանի արդեն նվաճ-
ված գիրքեր: Իսկ յեթե դուք շանձալույծ եք անում այն ուժե-
րը, վորոնց հաղթահարելը հետո ձեր ուժերից արդեն վեր կլի-
նի, ապա այդ դեպքում դորձերն ինչպես ել վրը ընթանան,
տրագեդիայի վերջում դուք ավերակ կլինեք, և պրոլետարիատի
հաղթանակը կամ արդեն նվաճված կլինի, կամ այնուամենայնիվ
(doch)՝ անխուսափելի կլինի»¹:

Այս տողերը գրվել են 1887 թվին: 27 տարի հետո բռնկվեց համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմը, վերին մասնակցութուն ունեցան շատ միլիոնավոր զինվորներ: Տասնյակ-միլիոնավոր սպանվածներ և վիրավորներ, հսկայական քայքայում, աղքատացում, սով և համաճարակներ բոլոր պատերազմող յերկրներում—այս եր այդ պատերազմի արդյունքը: Շատ թագազրկած միասններ կորցրին իրենց թագերը: Մի շարք յերկրներում տեղի ունեցան պրոլետարիատի ապստամբութուններ ընդդեմ բուրժուազիայի, մեր յերկրում հաղթանակեց պրոլետարական հեղափոխութունը: Այս փաստերը վկայում են մարքսիստական նախատեսման ուժի և հղբության մասին: Լենինին իր «Մարդարեայական խոսքեր» հոդվածի մեջ, Ենդեյի առաջարանից բերելով վերոհիշյալ հատվածը, 1918 թ. գրում եր «Հրաշներին այժմ, փառք ասածու, չեն հավատում: Հրաշապատ մարդարեայութունը հեքիաթ ե: Բայց զիտական մարդարեայութունը—փաստ ե»²:

Լենինի մեծ հանճարը կարողացալ շատ տարեկներ առաջ մարդարեւյաբար կանխատեսել հեղափոխական շարժման ծանրութեան կենտրոնի տեղափոխումն Արեւելք, Ռուսաստան: Իր վաղ շրջանի աշխատութեանն հետեւեալ արդէն Լենինը Ռուսաստանի բան-վոր դասակարգին նախագուշակեց միջազգային պրոլետարիատի ապանդարդի դերը:

Բուրժուազիայի իդեոլոգները և նրանց արժանախները—սոցիալ-դեմոկրատները, II ինտերնացիոնալի առաջնորդները, ցանկանալով թմրեցնել մասսաների գիտակցությունը, 1914—1918 թվերի պատերազմի մասին ժողովրդին առում էյին, թե այդ իլլինի վերջին պատերազմը: Բուլճարիկները լենինի և Ստալինի

1 Մեջ է բերվում *Լենինի «Մարքս, Ենդելս, մարքսիզմ»* ժողովածուի, էջ 260—261, 1936 թ.:

գլխավորութեամբ պնդում եյին, թէ, քանի զեռ կա խմբերիւ-
լիզմն իր հակասութեաններով, տնտեսական և քաղաքական ան-
հաշուարժանի զարգացման որենքով, խմբերիւստական պա-
տերազմներն անխուսափելի յեն: Թէ ով եր իրավացի, դրա պա-
տասխանը տվեց կյանքը: Մենչեիկները, II Ինտերնացիոնալի
առաջնորդները, բռնել եյին կապիտալիզմից զեպի սոցիալիզմ
խաղաղ զարգացման, դասակարգերի համագործակցութեան և
ներդաշնակութեան ուղղութիւնը: Մարքսիզմ-լենինիզմին հալա-
տարիմ բոլշեիկները քննադատում եյին մենչեիկներին տեսակե-
տը, պնդելով, թէ կապիտալիզմի զարգացումը տանում է զեպի
դասակարգային պայքարի սրումը. պրոլետարիատի և բուրժուա-
զիայի միջև ընկած անդունդն ավելի ու ավելի յեն մեծանում:
Պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև հակասութեանը հնարա-
վոր է լուծել միայն հեղափոխական ճանապարհով, ուժը կա-
րող է ուժով միայն տապալել: Թէ սոցիալ-դեմոկրատներին ին-
չի հանգեցրեց իրենց դիրքը, յերևում է Գերմանիայի, Անգլիա-
յի, Ֆրանսիայի և մյուս կապիտալիստական յերկրների որինա-
կեց: Բոլշեիկները մարքսիզմ-լենինիզմի դրոշի ներքո մեծ հաղ-
թանակներ տարան, ապահովեցին սոցիալիզմի հաղթանակը:

Լենինի և Ստալինի, վորպես բանվոր դասակարգի առաջ-
նորդների՝ մեծ ծառայութեանն այն եր, վոր նրանք, հենվելով
մարքսիզմի վրա, շարունակելով այն զարգացնել, կարողանում
եյին միշտ կանխատեսել զեպքերի ընթացքը, դասակարգերի,
կուսակցութեանների, խմբերի վարքագիծը և դրան համապա-
տասխան նշում եյին բանվոր դասակարգի դասակարգային պայ-
քարի ստրատեգիան և տակտիկան:

Բոլշեիկները, Լենինն ու Ստալինը նախատեսում եյին նա-
րոգնիկների, եսերների կրախը, մենչեիկներին, տրոցկիստներին,
բուխարինականներին, ժողովրդի այդ մոլեռանդ թշնամիներին
դավաճանութեանը:

Մարքսի ու Ենգելսի գործի մեծ շարունակողներ—Լենինն ու
Ստալինը դիպելուիկական մեթոդն իմպերիալիզմի նոր եպոխա-
յի անալիզի նկատմամբ կիրառելով, մատնանշեցին բոլոր յեր-
կրներում սոցիալիզմի միաժամանակյա հաղթանակի անհնարի-
նութեանը և սոցիալիզմի հաղթանակի հնարավորութեանն
սկզբնապես միջանի կամ նույնիսկ մեկ յերկրում: Մեր հեղափո-
խութեան զարգացման ընթացքը հաստատեց լենինիզմի ճշտու-
թեանը:

Բոլշեիկյան կուսակցութեան գլխավոր գիծը հենվում է
մարքսիզմ-լենինիզմի դրանիտյա հիմքին, հասարակական զար-
գացման որենքների, դասակարգային պայքարի որենքների, սո-
ցիալիզմի զարգացման որենքների իմացութեան վրա:

Այն, վոր մեր կուսակցութեանը, զեկալաբալելով Լենինի ու
Ստալինի հանձարով, յուրաքանչյուր պատմական մոմենտում
կարողանում էր ճշտորեն նշել գլխավոր խնդիրը, կառնել հիմնա-
կան ողակին և դրանով իսկ ապահովել մնացած խնդիրների լու-
ծումը,—այդ հասարակական զարգացման որենքների խորն իմա-
ցութեան արդյունքն է հանդիսանում:

Ստալինի գլխավորած կուսակցութեանն ինչո՞ւ վորոշ կառ-
պում ամբողջ ուժով առաջ քաշեց յերկրի ինդուստրացման,
ծանր ինդուստրիայի շինարարութեան խնդիրը: Մանր ին-
դուստրիան, արտադրութեան միջոցների արտադրութեանը
յերկրի ինդուստրացման պրոբլեմի լուծման բանալին է: Առանց
յերկրի ինդուստրիա ստեղծելու, մեր յերկրը կլործանվեր վոր-
պես ինքնուրույն, անկախ յերկր, չխոսելով արդեն այն մասին,
վոր մենք սոցիալիզմ չէյինք կառուցի: Մանր ինդուստրիա, մեքե-
նաշինական արդյունաբերութեան կառուցելով, մենք ապահովե-
ցինք յերկրի ամբողջ տնտեսութեան վերակառուցումը, նախա-
դրյալներ ստեղծեցինք առաջավոր տեխնիկայի բազայի վրա
զյուզատնտեսութեան սոցիալիստական վերակառուցման համար,
անցկացրինք այդ վերակառուցումը, ապահովեցինք սոցիալիզմի
հաղթանակը քաղաքում և գյուղում: Եկոնոմիկայի, արտադրու-
թեան զարգացման որենքների խորն իմացութեանը, այն բանը
հասկանալով, վոր սոցիալիստական արտադրական հարարբու-
թեանների բազա կարող է ծառայել միայն առաջավոր տեխնի-
կային, ժամանակակից արտադրողական ուժերը,—այս իմացու-
թեանը թելադրում էր առաջ քաշել ինդուստրացման խնդիրները՝
վորպես առաջնահերթ խնդիրներ, վորպես տնտեսական, քաղա-
քական, սրաշտպանական բոլոր խնդիրների լուծման բանալի:

Կարելի յեր անվերջ որինակներ բերել, վորոնք հաստատում
են հեղափոխական մարքսիստական-լենինյան թեորիայի մեծ
նշանակութեանը սոցիալիզմի համար միշտ պայքարում:

«Համկ(բ)կ պատմութեան համառոտ դասընթացի» մեջ աս-
ված է.

«Կուսակցութեան պատմութեանը, այնուհետև, սովորեցնում
է, վոր բանվոր դասակարգի կուսակցութեանը չի կարող իր դա-

առկարգի ղեկավարի դեր կատարել, չի կարող պրոլետարական հեղափոխության կազմակերպչի ու ղեկավարի դեր կատարել, յեթե նա չի տիրապետել բանվորական շարժման առաջավոր թեորիային, յեթե նա չի տիրապետել մարքսիստական-լենինյան թեորիային:

Մարքսիստական-լենինյան թեորիայի ուժը կայանում է նրանում, վոր նա կուսակցությանը հնարավորություն է տալիս՝ կողմնորոշվելու իրադրության մեջ, ըմբռնելու շրջապատող դեպքերի ներքին կապը, նախատեսելու դեպքերի ընթացքը և ճանաչելու վոր միայն այն, թե ինչպես և դեպի ուր են զարգանում դեպքերը ներկայումս, այլև այն, թե ինչպես և դեպի ուր են զարգանալու նրանք ապագայում:

Մարքսիստական-լենինյան թեորիային տիրապետած կուսակցությունը միայն կարող է վստահորեն առաջ շարժվել և առաջ տանել բանվոր դասակարգին:

Յեւ, ընդհակառակը, այն կուսակցությունը, վորը չի տիրապետել մարքսիստական-լենինյան թեորիային, ստիպված է խաբխարվելով թախառել, կորցնում է վստահությունը դեպի իր գործողությունները, անընդունակ է բանվոր դասակարգին առաջ տանելու»¹:

Մեր կադրերի խնդիրն է՝ տիրապետել մեծագույն թեորական ղեկին—մարքսիզմ-լենինիզմին: Այս մեծ, հեղափոխական մարտերում փորձված թեորիան տալիս է չուրժը կատարվող դեպքերում կողմնորոշվելու ուժ, կանխատեսման ուժ, հեռանկարի պարզություն, հավատ՝ մեր գործի, ամբողջ աշխարհում կոմունիզմի գործի վերջնական հաղթանակի նկատմամբ:

Մեր կուսակցության XVIII համագումարում ընկեր Ստալինն ասում էր, վոր այն ղեկավարները, վորոնք չեն տիրապետել մարքսիզմ-լենինիզմին, անսկզբունք գործամուկներ դառնալու վտանգի յեն յենթարկվում, վորոնք կուրորեն և մեխանիկորեն կատարում են վերելից արված ցուցումները, բայց չեն հասկանում մեր գործի արդարացիությունը, չեն տեսնում մեր զարգացման հեռանկարները:

«Հարկավոր է վորպես արքիոմ ընդունել, վոր ինչքան ավելի բարձր է պետական և կուսակցական աշխատանքի ուղածի ճյուղի աշխատողների քաղաքական մակարդակը և մարքսիստական-լենինյան դիտակցականությունը, այնքան ավելի բարձր և

ավելի արդյունավետ է բուն աշխատանքը, այնքան ավելի եֆեկտիվ կլինեն աշխատանքի արդյունքները, և ընդհակառակը, վորքան ավելի ցած է աշխատողների քաղաքական մակարդակը և մարքսիստական-լենինյան դիտակցականությունը, այնքան ավելի հավանական են աշխատանքի ձախողումները և տապալումները, այնքան ավելի հավանական է աշխատողների իրենց մանրացումն ու վերասերումը գործամուկ-մանրախնդիրների, այնքան ավելի հավանական է նրանց այլասերումը: Կարելի չէ համոզված կերպով ասել, վոր յեթե մենք կարողանայինք աշխատանքի բոլոր ճյուղերի մեր կադրերին պատրաստել դադախարականաքի բոլոր ճյուղերի մեր կադրերին պատրաստել այն չափով, վորպեսզի պես և նրանց քաղաքականապես կոմիւնայն չափով, վորպեսզի նրանք կարողանան ազատ կերպով կողմնորոշվել ներքին և միջազգային իրադրության մեջ, յեթե մենք կարողանայինք նրանց դարձնել լիովին հասունացած մարքսիստ-լենինյաններ, վորոնք ընդունակ են առանց լուրջ սխալների լուծելու յերկրի ղեկավարման հարցերը,—ապա մենք բոլոր հիմքերը կունենայինք մեր բոլոր հարցերի ինքը տասերորդն արդեն լուծված համարելու: Իսկ այդ խնդիրը մենք անպայման կարող ենք լուծել, վորովհետեւ մենք այդ խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ բոլոր միջոցներն ու հնարավորություններն ունենք»¹:

Մարքսիզմ-լենինիզմին տիրապետել չի նշանակում տիրապետել մարքսիզմ-լենինիզմի առանձին ֆորմուլաներին, դրույթներին: Մարքսիզմ-լենինիզմը՝ դա դոգմա, կատեխիզիս, հավատո հանգանակ չէ, այլ հեղափոխական ուսմունք է, վորը շարունակ զարգանում է, հարստանում է, կատարելագործվում է՝ հասարակության, հեղափոխական պրակտիկայի զարգացման կապակցությամբ:

«Տիրապետել մարքսիստական-լենինյան թեորիային՝ նշանակում է կարողանալ հարստացնել այդ թեորիան հեղափոխական շարժման նոր փորձով, կարողանալ հարստացնել այդ թեորիան նոր դրույթներով ու յեզրակացություններով, կարողանալ գալնոր դրույթներով, յեղնելով թեորիայի ելույթունից, նրա միջանի դրույթներն ու յեզրակացությունները, վորոնք արդեն հնացել են, փոխարինելը այնպիսի նոր դրույթներով ու յեզրակացու-

¹ Ստալին, Հավիտու ղեկուցում կուսակցության XVIII համագումարում Համկ(բ)Կ կի աշխատանքի մասին, հայ. հրատ., էջ 55:

¹ Համկ(բ)Կ պատմության համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 477:

թյուններով, վորոնք համարատախանում են պատմական նոր իրողություններ:

Մարքսիստական-լենինյան թեորիան վոչ թե դոգմա չէ, այլ գործողություն ուղեցույց¹:

Մեր ուսուցիչ ընկեր Ստալինը մեզ տալիս է մարքսիզմ-լենինիզմի ստեղծագործ գարգացման, նրա հարստացման և կատարելագործման անմահ ուղիներ: Մարքսիզմ-լենինիզմը սովորեցնում է, վոր առաջավոր հասարակական թեորիան աշխարհի մեծ դեր է խաղում հասարակությունից գարգացման մեջ, վորքան ավելի մոտիկ, վորքան ավելի ճշգրիտ և արտացոլում նա իրականությունը, կյանքը: Զարգացնելով, հարստացնելով մարքսիզմ-լենինիզմը, մեր կուսակցությունը, ընկեր Ստալինը մեր մեծ ուսմունքը դրանով հենց դարձնում են էլ ավելի ճշգրիտ, ճշմարիտ և հենց դրանով՝ էլ ավելի հզոր և ամենահաղթ:

Մենք պարտավոր ենք հետադաշու՞մ էլ մշտապես ուսումնասիրել անսահման, բազմազան, զարգացող իրականությունը, ընդհանրացնել նոր փաստերը, դեպքերը, հետևելով մեր անաջնորդ և ուսուցիչ ընկեր Ստալինի մեծ ուղիներին:

* * *

Յեղբայրական մեջ՝ ևս մի հարց: Յեթե մասսաների գիտակցության հետ մնալը կյանքի նյութական պայմանների զարգացումից մինչև այժմ փաստը և զարգացման որևէն և յեղել, ապա պարտադր՞ է արդյոք, վոր կոմունիզմի ժամանակ էլ հասարակական գիտակցությունը հետ մնա:

Քանի վոր հասարակական գիտակցությունը կեցությունից արտացոլում է, կոմունիզմի ժամանակ էլ այդ իմաստով նա կհետևի կեցության զարգացմանը:

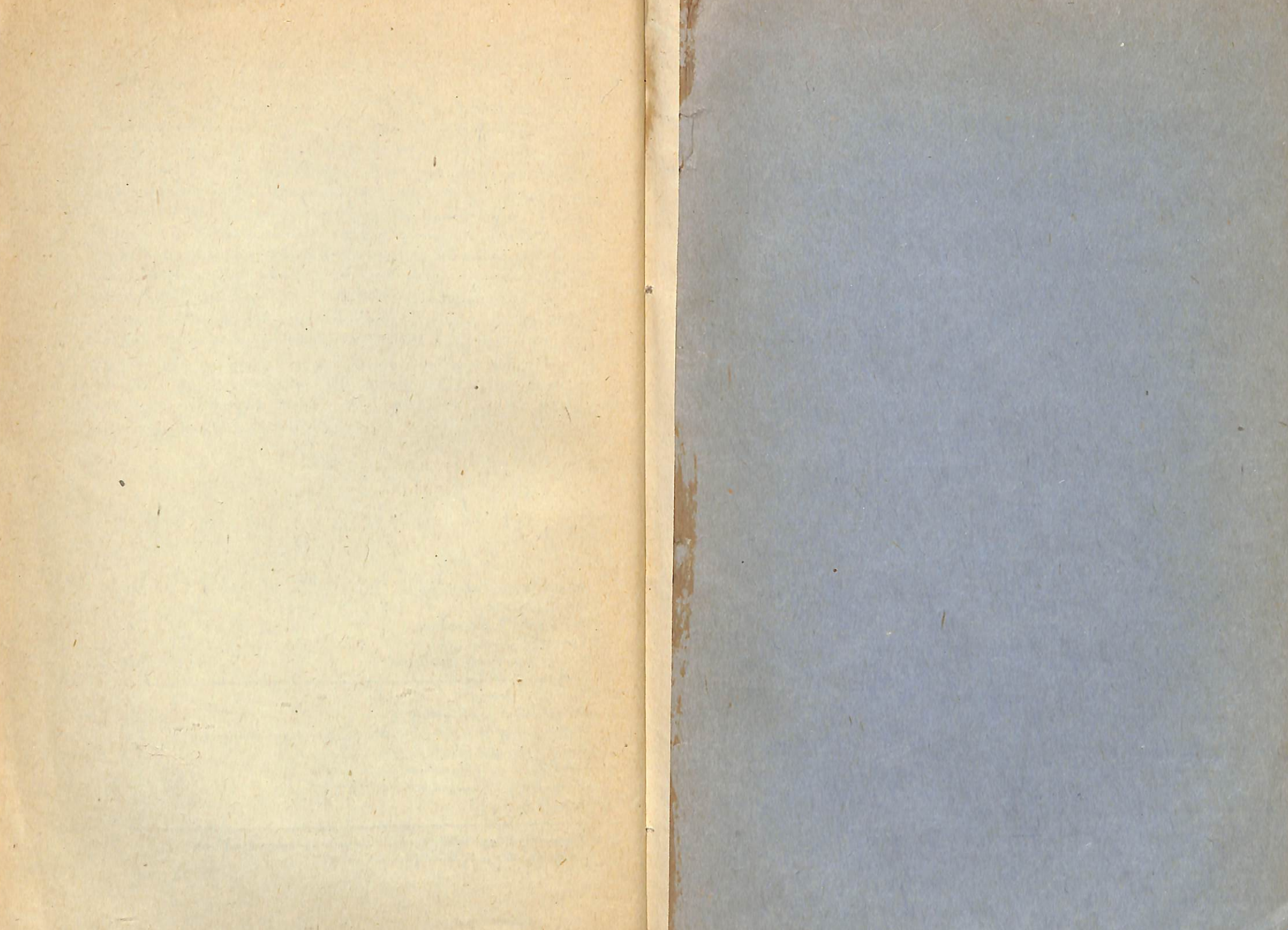
Հասարակական կեցությունը միշտ առաջնային է, իսկ գիտակցությունը՝ յերկրորդային: Քանի վոր հասարակական կյանքը բարդ և բազմազան է, քանի վոր նա գտնվում է մշտական զարգացման մեջ, ապա հասարակական գիտակցությունը վորպես հասարակական կյանքի արտացոլում, հետ կմնա նյութական պայմանների զարգացումից կոմունիզմի ուրով էլ: Բայց կոմունիզմի ժամանակ այդ հետ մնալն աշխարհ է լինի, ինչպես առաջ էր: Առաջին արտադրական հարարերությունները մեզ-

նում արդեն այժմ էլ կրում են թափանցիկ պարզ բնույթ: Մենք արդեն վոչնչացրել ենք հասարակական հարարերությունների ֆեոդալիզմի ամեն տեսակի հետքերը. հասարակական հարարերությունները մեզ մոտ մարդկանց նկատմամբ արդեն հանդես չեն գալիս վորպես արտաքին թշնամական ուժեր, վորպես առեղծված, վորպես դաշանիք: Մենք մեր հասարակական հարարերությունների և հասարակական արտադրողական ուժերի տերն ենք: Նրանք յենթարկված են հասարակության կամքին: Հասարակական կարգը, նրա զարգացման որևէնները մեզնում այժմ արդեն իմացված են: (Կապիտալիզմն իմացվեց նրա ծագման ուրիշ 300 տարի անց):

Յեղիկի ներսում գտնվող այն ուժերը, վորոնք կոնտրոլի չեն յենթարկվում մեր գիտակցական գործունեությանը, անհետացել են: Սոցիալիզմին թշնամի դասակարգերը վոչնչացվել են, մնացել են միայն առանձին թշնամական տարրեր, վորոնց պետք է մինչև վերջը ջախջախել: Միառժամանակ կմնա կապիտալիստական շրջապատումը, բայց ժամանակի ընթացքում նա էլ կվոչնչացվի:

Կոմունիզմի ուրով կանհետանա մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի մարդկանց միջև յեղած հակադրությունը: Մարդիկ բոլորն էլ կլինեն բազմակողմանիորեն զարգացած, զինված առաջավոր գիտական թեորիայով—մարքսիզմ-լենինիզմով, հասարակական զարգացման որևէնների իմացությունով: Իհարկե, կոմունիզմի ուրով էլ մարդիկ տարբեր կլինեն ըստ իրենց ընդունակությունների, բայց նույնիսկ միջակ մարդիկ կլինեն բազմակողմանիորեն զարգացած և հետևարար, իրենց ժամանակի գիտելիքների մակարդակի վրա կլինեն: Քանի վոր բոլորը զինված կլինեն առաջավոր հասարակական գիտությունով, հասարակական զարգացման որևէնների իմացությամբ, մարդկանց պրակտիկ գործունեությունը կզաղարկի կույր, չգիտակցված լինելուց և հետևաբար, այդ իմաստով մասսայական գիտակցությունը հետ չի մնալու, այլ իմաստով մասսայական գիտակցությունը հետ չի մնալու: Նրանց կյանքի պայմաններից, ինչպես այդ տեղի ունենալու: Ավելի ու ավելի կրթահասցայովի դեպքերի ընթացքի գիտական կանխատեսման ուժը: Ստեղծագործ միտքը կծաղկի, գիտական կանխատեսման ուժը: Մտեղծագործ միտքը կծաղկի, գիտական պրոգրեսը բոլոր բնագավառներում չտեսնված կլինի: Բայց այդ պրոգրեսը բոլոր բնագավառներում չտեսնված կլինի: Բայց այդ պրոգրեսը հասնելու համար հարկավոր է, վոր մեր կազմերը տիրապետեն առաջավոր հասարակական թեորիային—մարքսիզմ-լենինիզմին: Այդ՝ Համգ(ր)ի XVIII համագումարի դրած պատմական մեծ խնդիրների լուծման կարևորագույն պայմանն է:

¹ Համգ(ր)ի պատմության համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 478:

211,

ԳԻՆԸ 90 Կ.

Ф. КОНСТАНТИНОВ
РОЛЬ ИДЕЙ В ОБЩЕСТВЕННОМ РАЗВИТИИ
Государственное издательство политической литературы
Ереван ● 1940

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0145341

